

KADOC

INTERNATIONALE

NIEUWSBRIEF 2014

COLOFON

MEDEWERKERS

Lieve Claes
Joris Colla
Jan De Maeyer
Carine Dujardin
Karim Ettourki
Jo Govaerts
Vera Hajtó
Roeland Hermans
Peter Heyrman
Godfried Kwanten
Dominique Lason
Ingrid Quix
Kristien Suenens
Karen Van Dijck
Tine Van Osselaer
Luc Vints

VORMGEVING

Alexis Vermeylen

ILLUSTRATIES

KADOC

JAARLIJKS

INHOUD

‘Mijn droevig beroep van grafmaker’ Oorlogsdagboek van Valerius Claes (1914-1915)	3
Een halve eeuw Marokkaanse migratie Migratie-erfgoed en -onderzoek	5
Opheffing, diaspora, herstel De jezuïetenorde, 1773-1850	7
De ‘Hongaartjes’ Belgisch-Hongaarse kinderacties (1923-1927 en 1946-1948)	10
Eugène Yoors en de Rozenkruisers Minder bekend facet uit het leven van de kunstenaar	12
“Zing en wees vroom” Muzikaal erfgoed	15
Godsvrucht op grote schaal Bonden van het Heilig Hart / Kerk en Wereld	19
De ODIS-databank Een vertrouwd instrument in een nieuw en ruimer jasje	22
Christian Homes Nieuwe KADOC-publicatie	25
Nieuwe publicaties	27

‘MIJN DROEVIG BEROEP VAN GRAFMAKER’

OORLOGSDAGBOEK VAN VALERIUS CLAES (1914-1915)

DOMINIQUE LASON & ROELAND HERMANS

De herdenking van het begin van de Eerste Wereldoorlog kan op veel belangstelling rekenen. Tentoonstellingen, boeken, documentaires en een televisieserie brengen bekende, maar vaak ook minder bekende facetten van de oorlog onder de aandacht. Al die initiatieven vragen om een ‘terugkeer’ naar de bronnen. Ook de erfgoedcollecties van KADOC worden veel geraadpleegd. Vooral voor de oorlogsdagboeken bestaat veel interesse. Ze maken de gebeurtenissen aan het front of in het bezette land tastbaar. Een mooi voorbeeld is het weinig bekende dagboek van Valerius Claes, van 26 augustus 1914 tot 1 mei 1915, dat Leuven als decor heeft. Het dagboek is een unieke stem in de geschiedenis van de ‘Sack of Leuven’, als getuigenis van de menselijke ravage en de persoonlijke verwerking van de gebeurtenissen door een jonge religieus.

Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, verbleef Valerius Claes (1884-1958) in Leuven. Sinds enkele jaren was de universiteitsstad de thuishaven van de kapucijn. Na zijn priesterwijding in 1907 behaalde Claes er een doctoraat in de politieke wetenschappen en ontpopte hij zich als de spilfiguur van de lokale christelijke arbeidersbeweging. Op 19 augustus 1914 palmde de oprukkende Duitse troepen de stad in. De eerste dagen van de bezetting verliepen zonder al te zware incidenten, maar de avond van 25 augustus keerde het tij: Duitse soldaten schoten in het wilde weg, plunderden huizen en sleurden burgers de straat op, namen ze gevangen en executeerden er tientallen op het stationsplein. Het stadcentrum stond die nacht in lichterlaaie. ’s Anderendaags begon Claes zijn dagboek: “Voos en dom sta ik soms te kijken zonder iets te zien.”

GEEN FIGURANTENROL

Niet toevallig startte Claes zijn verhaal daar. De eerste gewonden kwamen die ochtend in het Sint-Thomasziekenhuis binnen, waar hij als vrijwilliger werkte. Het was ingericht in de gebouwen van het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte en het naburige Leo XIII seminarie. Niet iedereen kon op eigen kracht het noodziekenhuis bereiken en samen met een andere vrijwilliger trok Claes met een draagbaar de verwoeste stad in. Daarbij verloren ze kostbare tijd door Duitse soldaten, met wie het regelmatig tot een verbale confrontatie kwam. Uit bezorgdheid voor de volksgezondheid kregen ze er na een paar dagen een taak bij: het bergen van de lijken die zich in het puin bevonden of die inderhaast waren begraven. Met twee paarden, een lijkoets, “een armband van ’t Rood Kruis, een voorschot en als ontsmettingsmiddel wat chloorcalcium en phenylzuur” doorkruisten ze met een extra vrijwilliger de stad. Claes schuwde de details niet: “Wat verder, tussen de struiken, bemerkten wij een andere menselijke gedaante; hier is de ontbinding nog verder gevorderd, van de spieren van het hoofd blijft bijna niets meer over, en dan de vliegen, de wormen, de walgelijke reuk...” Weken aan

Valerius Claes aan het werk in Korbeek-Lo en Boutersem in het voorjaar van 1915.

[Archief Kapucijnen - Vlaamse provincie]

een stuk ontgroeven ze lichamen van mannen, vrouwen en kinderen. Vaak waren ze verplicht de doden zonder kist te begraven. Alleen de kerkelijke gebeden hielden de schijn op van een waardige begrafenis. “Het spijt mij zoo met dooden te moeten omgaan.”

Begin 1915 kreeg Claes de vraag om lichamen van Duitse soldaten in de ruime omgeving van Leuven te ontgraven. Hij twijfelde - “Ik verricht dit werk niet graag voor de rekeningen van de vijand (...)” - maar besloot “dat een werk van liefdadigheid en opoffering tegenover de dooden noch nationaliteit, noch politiek moet kennen.” De daaropvolgende weken brachten Duitse onderofficieren hem naar buurgemeenten van de universiteitsstad. De nieuwsgierige blikken van de inwoners, die hem en zijn Duitse gezelschap nastaarden, confronteerden de pater met de moeilijke evenwichtsoefening van zijn taak.

MENTALE VERWERKING

Claes’ aanvankelijke twijfel om de lichamen van Duitse soldaten te bergen én zijn besluit het toch te doen, reveleren twee thema’s die het dagboek kenmerken: de Duitse schuldvraag en de rol van zijn religieuze overtuiging bij de uitvoering van zijn opdracht. Telkens weer stelde Claes vast dat de gruweldaden van eind augustus tot een dovemansgesprek leidden met de Duitsers die hij ontmoette tijdens zijn interventies. Tot zijn grote ergernis schoven ze de verantwoordelijkheid voor de wandaden tegen de burgerbevolking van zich af. Meer zelfs, ze legden die bij de burgers zelf, die de Duitse troepen beschoten zouden hebben, de zogenaamde francs-tireurs. Toen Claes op weg was om twee gewonde meisjes op te halen, maar door een Duitse onderofficier werd gevraagd eerst de lichamen van Duitse soldaten te bergen, argumenteerde die laatste: “O, die hebben zeker op ons geschoten, anders zouden zij niet gekwetst zijn!”

Valerius Claes en zijn helper Lucien Speder bij de berging van een slachtoffer in de binnentuin van het Jozefietencollege in september 1914.

[Archief Kapucijnen - Vlaamse provincie]

Bijzonder pijnlijk voor Claes was de ontmoeting begin september met Carl Sonnenschein (1876-1929), die hij kende van zijn studiereis naar Mönchengladbach in 1911. Al tijdens zijn studies in Leuven was Claes gefascineerd door de Duitse sociale politiek en tijdens reizen naar Berlijn en Mönchengladbach raakte hij nog meer onder de indruk. De sociale voorzieningen voor de Duitse arbeiders waren volgens hem een voorbeeld voor de rest van Europa en na zijn terugkeer in Leuven probeerde hij de opgedane kennis in de praktijk toe te passen. Hij bleef in contact met priester Sonnenschein, die actief was in de katholieke arbeidersbeweging in het Rijnland. “Wij waren zelfs vrienden”, schreef Claes. De ontgoocheling was groot toen Sonnenschein de Duitse acties bleef verdedigen, zelfs nadat hij de vernielingen had gezien. De soldaten hadden zich op rechtmatige wijze verdedigd, klonk het. “Er valt hier niets te verontschuldigen, er moet alleen uitgelegd worden.”

Niet alleen strookte die ‘uitleg’ niet met de zienswijze van Claes (en van veel waarnemers), het ging ook in tegen zijn religieus geïnspireerd rechtvaardigheidsgevoel. Tegenover het cynische, berekende antwoord van de Duitsers plaatste hij een teleologische verklaring: “Waarom zooveel lijden? Waarom een einde maken aan het leven van zooveel onschuldige wezens? (...) Neen, al dit lijden, al die tranen kunnen niet nutteloos zijn! De rechtvaardigheid moet zegepralen! Gods barmhartigheid zal ons arm land en die talrijke ongelukkige zielen genadig wezen!” Die zienswijze bood niet alleen een verklaring, maar ook troost en volharding op momenten van vertwijfeling. Onderweg naar het hospitaal met een zwaargewonde vrouw, overmanden angst en verdriet hem: “(...) onwillekeurig bid ik God om hulp en barmhartigheid. Hij beschikt over ons lot, ik laat alles aan Hem over en dit schenkt mij de innerlijke vrijheid en een gevoel van zekerheid weder.”

In zijn notities van 1 mei 1915, toen Claes het dagboek afrondde, blikte hij terug - “in ’t geheel 309 lijken onderhanden gehad” - én keek hij vooruit. Hij koesterde hoop op de geallieerde eindoverwinning, maar rekende er ook op dat de offers van de doden, gewonden en nabestaanden niet zonder zin zouden blijven: “Er zal weer goedheid en welwillendheid, weer naastenliefde onder de mensen heerschen; de karakters zullen sterker en ernstiger geworden zijn, zij zullen weer

Door velen zijn wij een voorwerp van nieuwsgierigheid of bewondering geworden; anderen begrepen wij afkeuring en, daar wij vooral droevig herinneren.

Woensdag 8 Sept-ember

Wij hebben twee, in ’t Hospitaal geschreven, Belgische soldaten en twee kinderen der Dominicaneers en des Fonteinshaart begraven. ’t Middags hebben wij, in den tuin der Groot Gevangenis het lijk van rehere Jeanne Feytaerts, 14 jaar oud, ontgraven. Het arm meigde berond zich met hare moeder, Woensdag morgen, 26 Oogst, nabij den ijzerenweg, aan den ingang van ’t kerkhof, op ’t grondgebied van ’t Heverle. De moeder werd of den slag doodgeschoten, het arme wicht, in den buik gehoffen, viel mevens het lijk hares moeders en bleef daar tot Vrijdag morgen. ~~Waarom dat de~~ gediende en liefdadige vrouw van den Besluurdes der Gevangenis ~~had vernemen~~ ^{aanstonds deed} het kind halen, en vroeg hoar de beste wogers doe. Helas! de wonde was te erg en ’t ongelukkig wicht stief den 28sten Oogst, in den middag. Har had hoar in een hoek van den tuin begraven. Vandaag brengen wij haar naar ’t kerkhof. Als wij ons terug naar de stad willeen begaan, vernemen wij dat es een lijk in den kelder van een afgebrand huis, op den Schiensch Steenweg, ontdekt werd. Wij gaar onre hulp verleen. Men heeft reeds begonnen de puinen weg te ruimen. Welken haren de bloedige overblijfsels van het slachtoffer te verschijn. ’t Is een moeilijk overke! een stinkende reuk waant ons tegen, de hitte van den brand heeft de ontbinding verhaast. Teles oogenblik worden wij met inastindingen bedreigt. Een Hare van salijke moeilijkheden en immer herhaalde jagenen, gelukt het ons den ongelukkige bloot te maken. Men vermoedt de tegenwoordigheid van een suer lijk, want men vertelt dat de vader, die gedoot werd, in den helder gevlucht was met zijne vrouw en 10 kinderen. Alles wordt onderzocht, maar vruchteloos, wij vinden niets meer. Nadat wij dien armens, Jan Kasky ter aarde besteld hebben, bekken wij naar de vacant, waar wij nieuw werk moeten vinden.

-40-

Bladzijde uit het dagboek van Valerius Claes.

[Archief Kapucijnen - Vlaamse provincie]

wilskracht en weer plichtbesef verkregen hebben; dank zij het lijden der slachtoffers, zullen wij beter geworden zijn.”

NA DE OORLOG

Het dagboek van Claes bestaat uit losse bladen, samengevoegd in een kartonnen mapje. Tussen de regels staan verbeteringen en aanpassingen en enkele keren blijkt de auteur in een voetnoot terug op de gebeurtenissen. Het gaat dus niet om een origineel dagboek. Vermoedelijk redigeerde Claes de tekst op basis van korte notities die hij in de eerste oorlogsmoanden maakte. Paste die inspanning in de oproep van kardinaal Mercier aan de clerus in 1919 om de oorlogservaringen neer te schrijven en zo de solidaire houding van de kerk met het lijdende vaderland te illustreren?

Tot een echte uitgave van het dagboek kwam het nooit. In het archief bevindt zich wel nog een handgeschreven Franse vertaling en Claes’ feitenrelaas werd ook opgenomen in het lijvige *Rapports sur les attentats commis par les troupes allemandes pendant l’invasion et l’occupation de la Belgique* (1922-1923). Dat was het resultaat van een onderzoekscommissie over de wredeheden van de Duitsers die in 1919 door de Belgische overheid werd opgericht en waarvoor de pater had getuigd. De handgeschreven versie in het archief biedt echter een meer directe toegang tot de ervaringen van Claes, al was het maar omdat sommige gruwelijke details minder beeldend in het officiële rapport werden beschreven.

[KADOC-Nieuwsbrief 2014/5, 4-9]

EEN HALVE EEUW MAROKKAANSE MIGRATIE MIGRATIE-ERFGOED EN -ONDERZOEK

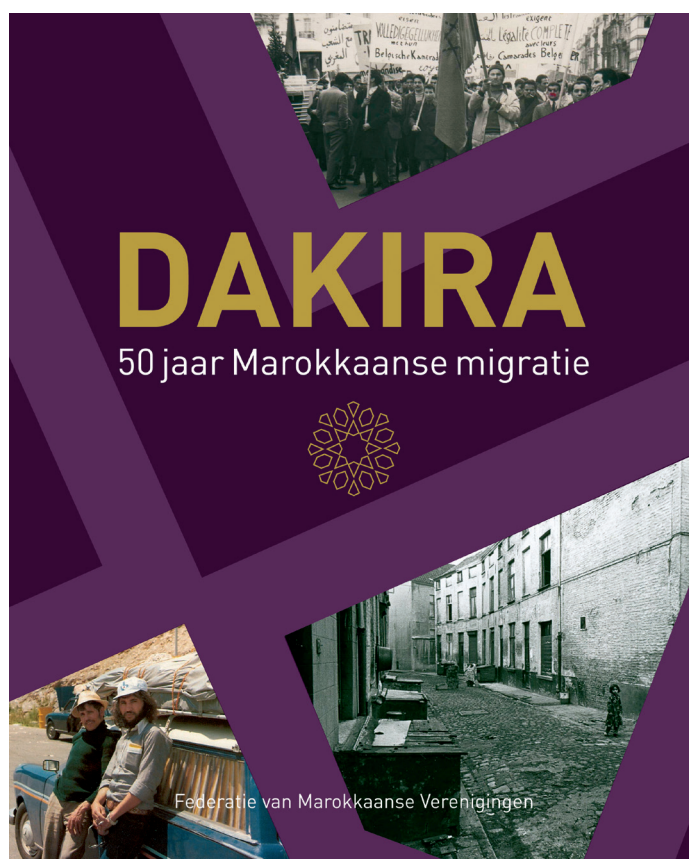
KARIM ETTOURKI

De herdenking van de bilaterale akkoorden tussen Marokko en België uit 1964 ging in 2014 niet onopgemerkt voorbij. KADOC was nauw betrokken bij verschillende initiatieven. Dat is niet verwonderlijk. Als erfgoedinstelling focust het centrum immers op de dynamische en veelzijdige wisselwerking tussen religie, cultuur en samenleving sinds het midden van de achttiende eeuw. Die wederzijdse beïnvloeding van het religieuze, culturele en maatschappelijke domein wordt nadrukkelijk in een multicultureel en interreligieus perspectief ontsloten, bestudeerd en getoond. Zo stellen we onder meer vast dat bij de opvang van migranten in de Vlaamse samenleving het christelijke middenveld betrokken was, meer dan we op het eerste gezicht zouden denken.

De initiatieven waarbij KADOC nauw betrokken was, waren zeer divers. We lichten er hier twee uit. Belangrijk was de reizende tentoonstelling *DAKIRA-HERINNERING 50 jaar Marokkaanse migratie*, die in Antwerpen, Brussel, Gent en Genk te zien was, en ook KADOC zal aandoen. De expositie is een initiatief van de Federatie van Marokkaanse Verenigingen (FMV) en werd uitgewerkt met KADOC als operationele erfgoedpartner. De tentoonstelling brengt de Marokkaanse migratie in beeld en zoomt in op tal van aspecten, zoals demografische ontwikkeling en vestigingspatronen, economische en sociale contexten, opvanginitiatieven en migratiebeleid. Ook de ontwikkeling van middenveldorganisaties binnen de Marokkaanse gemeenschap komt aan bod. Verder focust de tentoonstelling aan de hand van interviews op de persoonlijke levenswandel van de Vlaamse Marokkanen. Een begeleidende publicatie licht het verhaal van die migratie op een toegankelijke wijze toe. Dat verhaal is evenwel niet volledig. Door gebrek aan diepgaand historisch wetenschappelijk onderzoek bevat de catalogoog heel wat hiaten. De publicatie kan dan ook als een stimulans voor verder onderzoek worden beschouwd.

Op 27 november 2014 organiseerden beide tentoonstellingspartners samen met het Centrum voor Migratie en Interculturele Studies (CeMIS - UAntwerpen) en het departement geschiedenis van de Universiteit Antwerpen een interdisciplinaire studiedag over dat onderwerp. Een aantal academici uit verschillende universiteiten in Vlaanderen presenteren in Antwerpen hun onderzoek over de Marokkaanse migratie en gemeenschap. De deelnemers wezen op de hiaten in dat onderzoek en bespraken interessante onderzoeksperspectieven.

KADOC was ook partner in de lezingenreeks die door Nadia Fadil van het Interculturalism, Migration and Minorities Research Centre (IMMRC - KU Leuven) werd uitgewerkt. In een aantal exposés stonden de initiatiefnemers stil bij de wijze waarop Vlaanderen en België tot een multiculturele en multireligieuze samenleving zijn geëvolueerd. In 2014 was het immers niet alleen 50 jaar geleden dat de economische akkoorden werden ondertekend, maar werd ook de erkenning van de islam in 1974, 40 jaar geleden dus, herdacht.

Cover van de publicatie *Dakira. 50 jaar Marokkaanse migratie*. Deze publicatie begeleidt de gelijknamige tentoonstelling.

ERFGOED EN HISTORIOGRAFIE

De veelzijdige projecten rond 50 jaar migratie tonen aan dat Vlaanderen duidelijk een inhaalbeweging heeft ingezet om de buurlanden bij te benen. Daar is men al een tijd bezig het erfgoed van minderheden een plaats te geven in de erfgoedwerking. Zowel in Frankrijk, Engeland als in Nederland werden de voorbije jaren boeiende projecten gerealiseerd waarin dat erfgoed een centrale plaats kreeg. Daarbij springt de interactie tussen erfgoed en onderzoek in het oog. De erfgoedprojecten detecteren, verzamelen en tonen diverse erfgoedcollecties, maar met het verzamelde materiaal bieden ze tegelijk een springplank voor verder onderzoek.

Een voorbeeld daarvan is het Nederlandse project Rif Tour. Van 8 juli tot 12 augustus 2009 trok een bus door Noord-Marokko met een reizende tentoonstelling die speciaal werd ontwikkeld in het kader van het project Rif Tour, een erfgoedinitiatief van Museon in Den Haag, het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten en het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders. Aanleiding was de 40-jarige herdenking van het bilateraal akkoord (14 mei 1969) tussen Nederland en Marokko om arbeiders te werven voor de Nederlandse industrie. Rif Tour vertelde met materieel en immaterieel erfgoed de geschiedenis van de eerste Marokkaanse arbeiders in Nederland. In Noord-Marokko registreerden de erfgoedmedewerkers bijkomende verhalen van achtergebleven en teruggekeerde Marokkanen. Via een weblog kon men het bustraject op de voet volgen. Het project mondde niet alleen uit in een tentoonstelling, maar ook in een educatief programma en de publicatie *Marokkanen in Nederland. De pioniers vertellen*.

De Nederlandse historica Nadia Bouras tijdens haar seminarie in KADOC over de Marokkaanse migratie in Nederland.

De Nederlandse historica Nadia Bouras is medeauteur van die publicatie en was betrokken bij de evenementen. Op 13 februari 2014 gaf ze in KADOC een lezing in het kader van de multidisciplinaire seminariecyclus rond religie en samenleving vanaf 1750. In haar meest recente boek *Het Land van Herkomst. Perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010* staan de banden van Marokkaanse migranten met Marokko centraal. Daarin beschrijft ze de veranderde houding van de Nederlandse overheid en de verschuivingen aan Marokkaanse kant. Voor dat onderzoek keerde ze terug naar de bron. In tegenstelling tot eerdere studies over de Marokkaanse migratie maakte ze veelvuldig gebruik van beleidsdocumenten, zoals de archieven van de Immigratie- en Naturalisatiedienst, maar ook van diepte-interviews en de persoonlijke verhalen en getuigenissen die in de loop van het bovengenoemde erfgoedtraject zijn verzameld. Op die manier kon ze hardnekkige clichés bijstellen. Zo was de officiële werving van Marokkanen niet op de Rif gericht, maar eerder op steden als Casablanca, Tétouan, Fez, Agadir en Marrakech. Ook het profiel van de ongeschoolde en ongehuwde gastarbeider blijkt maar deels te kloppen. Bovendien vertrok de grote meerderheid van de Marokkaanse migranten spontaan uit Marokko en werd met andere woorden niet gerekruteerd.

ONDERZOEKSPERSPECTIEVEN IN VLAANDEREN

In Vlaanderen is historisch onderzoek dat specifiek de Marokkaanse gemeenschap onder de loep neemt zo goed als onbestaande. Studies en onderzoeksrapporten die wel voorhanden zijn, behandelen veelal een bepaalde problematiek, waarbij verschillende minderheidsgroepen worden betrokken. Op 19 februari 2014 organiseerde het Centrum voor Migratie en Interculturele Studies (CeMIS) van de Universiteit Antwerpen in samenwerking met de Federatie van Marokkaanse Verenigingen en KADOC een studiedag over een halve eeuw Marokkaanse migratie. Daar lichtte Chris Timmerman kort het migratieonderzoek in België toe. Terugkerende thema's zijn onder andere onderwijs- en taalproblematiek, werkloosheid en armoede, demografische ontwikkeling en politieke participatie, migratiebeleid en huwelijksmigratie, ontwikkelingssamenwerking en levensbeschouwelijke onderwerpen. De recente onderzoeksprojecten, vaak met een beleidsondersteunend karakter, zijn bovendien dikwijls sociologisch van aard. Daarin komen bepaalde aspecten van de geschiedenis van de Marokkaanse gemeenschap weliswaar aan bod, maar van een grondige historische analyse is geen sprake.

De aanwezigheid van Marokkaanse migranten gaat terug tot het interbellum. Met uitzondering van enkele studies in Frans-talig België blijft die periode een blinde vlek in de Vlaamse historiografie. Ook de uitwerking van het bilateraal akkoord na de Tweede Wereldoorlog blijft onderbelicht. Marie-Claire Foblets heeft het protocol an sich geanalyseerd, maar veel vragen blijven nog onbeantwoord. Wie waren die Marokkaanse gastarbeiders die aangetrokken werden, vanwaar kwamen ze, wat was hun profiel, hoe werden ze geselecteerd en waar kwamen ze terecht? Het archief van Fédéchar, de federatie van het Belgische mijnpatronaat, die in 1963 een rekruteringsbureau opende in Casablanca, blijft grotendeels onaangeroerd.

Ook in KADOC worden collecties bewaard die een unieke kijk bieden op de migratiegeschiedenis. De archieven van ACW en ACV bevatten heel wat verwijzingen naar dat verleden en illustreren de vele uitdagingen en interacties van het katholieke middenveld met de verschillende migrantengroepen. Periodieken als *Le Travailleur Arabe* van de Arabische sectie van het ACV en documenten van werkgroepen rond gastarbeiders bieden heel wat mogelijkheden om het onderzoek verder uit te diepen. KADOC bewaart ook de archieven van Johan Leman en Paula Van Opdenbosch-D'Hondt, twee spilfiguren van het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantengedrag (KCM). Dat materiaal is interessant voor de gevoerde politiek in de jaren 1990. Het archief van Leman bevat bovendien informatie over de relatie tussen het beleid en de vertegenwoordiging van de moslimgemeenschappen.

Over de particuliere opvanginitiatieven is evenmin al veel inkt gevloeid. De inspanningen vanuit caritatieve hoek voor de Marokkaanse gastarbeiders, zoals die van de zusters franciscanessen in Mechelen, die een gebedsplaats in hun kloostergang ter beschikking stelden, de sociale hulp van de Kleine Zusters van de Assumptie in Boom of het jongereninitiatief van de redemptorist Paul Steels in Brussel, dat later zou uitgroeien tot het huidige integratiecentrum Foyer, zijn niet systematisch onderzocht. Ongetwijfeld bieden de archieven van die religieuze gemeenschappen ankerpunten voor verder onderzoek, maar ook getuigenissen van de eerste generatie Marokkanen zijn onontbeerlijk. Daarvoor is het nu trouwens vijf voor twaalf.

Ook onderzoek naar de materiële cultuur van de Marokkaanse gemeenschap in Vlaanderen is zo goed als onbestaand. Een diepgaande analyse van bijvoorbeeld de feest- en muziekcultuur, de veranderende kledingstijl en kledinggedrag en andere smaakpatronen in de Vlaamse context wordt, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederland, nauwelijks uitgevoerd. Zelfs het onderzoek naar de islam, dat vooral na 9/11 een impuls kreeg, blijft voornamelijk beperkt tot de complexe materie van de identiteitsbeleving en het radicalisme. De ontstaansgeschiedenis en evolutie van de Marokkaanse moskeeën, de brede uitdagingen van de moderniteit binnen de islam, de evolutie of transformatie van religieuze rituelen en praktijken komen, een uitzondering niet te na gesproken, nauwelijks aan bod in diepgravende academische studies.

De herdenking van een halve eeuw migratie gaf een grote impuls aan diverse erfgoedinitiatieven in het hele land. Na 50 jaar lijkt ook het onderzoek naar de Marokkaanse migratie en gemeenschap klaar voor een update.

[KADOC-Nieuwsbrief 2014/2, 4-10]

OPHEFFING, DIASPORA, HERSTEL DE JEZUÏETENORDE, 1773-1850

KRISTIEN SUENENS

In de schaduw van de vloedgolf aan Wereldoorlog I-herdenkingen werd in 2014 ook de tweehonderdste verjaardag van de heropricting van de Sociëteit van Jezus in herinnering gebracht. In 1814 herstelde paus Pius VII met zijn bul *Sollicitudo omnium ecclesiarum* de jezuïetenorde, die in 1773 door een van zijn voorgangers was opgeheven. Van 23 tot 25 oktober 2014 organiseerde KADOC in samenwerking met de Faculteit Theologie van de KU Leuven, de Universiteit van Namen, het Ruusbroecgenootschap (Universiteit Antwerpen), het Algemeen Rijksarchief, de Vlaamse, Nederlandse en Waals-Luxemburgse jezuïetenprovincies en het Nederlands Instituut voor Jezuietenstudies een internationaal colloquium over het herstel van de jezuïeten in de Lage Landen.

Veertig jaar lang vertoefde de jezuïetenorde, in het ancien régime toch een van de toonaangevende internationale religieuze instituten, in de schemerzone tussen leven en dood. Onderzoek naar de manier waarop de (ex-)jesuïeten die periode doorkwamen en – in de context van radicale maatschappelijke veranderingen – de fundamenteën legden voor het herstel van de Sociëteit, staat nog in de kinderschoenen. Het colloquium opende het debat over het wedervaren van de Sociëteit in de Lage Landen. Verhalen over individuele (ex-)jesuïeten en medestanders van zowel de oude als de nieuwe Sociëteit werden er geconfronteerd met de structurele ontwikkelingen in de fases van opheffing, diaspora en herstel, met als rode draad de vraag naar het bestaan van een onveranderlijke ‘jesuïetenidentiteit’ en het belang van een ‘corporate identity’ in het overleven van de Sociëteit. Vanuit het perspectief van die vraagstelling opende Pierre-Antoine Fabre (EHESS, Parijs) het colloquium met een pleidooi voor een doorgedreven contextualisering van alle belangrijke data uit het opheffings- en restauratieverhaal van de Sociëteit van Jezus. Aan de hand van een aantal geschriften uit die tijd illustreerde hij ook de manier waarop (ex-)jesuïeten zelf worstelden met de interpretatie van die turbulente vier decennia in hun eigen geschiedenis.

OPHEFFING EN DIASPORA

De ‘oude’ Sociëteit was in 1773 ten onder gegaan aan intern-kerkelijke twisten, politieke machtspeletjes van katholieke mogendheden en de groeiende invloed van het verlichtingsdenken. Joep van Gennip (Nederlands Jezuietenarchief), Michel Hermans (Université de Namur), André De Winter en Reimund Haas (Aartsbisdom Keulen) schetsten respectievelijk voor de Vlaamse jezuïetenprovincie, de Waalse jezuïetenprovincie, het bisdom Gent en het aartsbisdom Keulen ook het beeld van een sterk door eigen problemen geteisterde Sociëteit aan de vooravond van de opheffing. Een teruglopend aantal leden en collegeerlingen – kernapostolaat van de jezuïeten – en een problematische financiële situatie vormden opvallende parallellen. Het krachtdadige en bij momenten opportunistische optreden van burgerlijke en sommige kerkelijke overheden in de nasleep van de op-

Prent uit Ph.-J. Maillart, *Collection de costumes de tous les ordres monastiques, supprimés à différentes époques, dans la ci-devant Belgique* (1811).
[Prentencollectie]

heffing al evenzeer. De bezittingen van de Sociëteit werden met de nodige gretigheid geconfisqueerd, terwijl de paters en broeders – die overigens weinig protest lieten optekenen – in verplichte diaspora gingen. Doorgedreven onderzoek over het lot van die ex-jezuïeten dient nog te gebeuren, maar voornoemde sprekers duiden wel al op het belang van bestaande netwerken voor het overleven van de individuen.

Verdreven uit het centrum van hun oude bestaan – de Latijnse wereld, de Zuidelijke Nederlanden en de katholieke Duitse gebieden – vonden de jezuïeten merkwaardig genoeg een toevluchtsoord buiten katholiek Europa en in een aantal enclaves. Michel Hermans wees op de relatieve gastvrijheid van de prinsbisdom van Luik, die de ex-jezuïeten graag inschakelde in de uitbouw van het hoger onderwijs in zijn prinsbisdom. Pater Frans Chanterie, die de overlevingstocht beschreef van de verbannen Engelse jezuïetencommunauté van Saint-Omer langs onder meer Brugge, Luik en Engeland, bevestigde die vaststelling. Reimund Haas had het dan weer over de uitwijkmogelijkheden van Duitse ex-jezuïeten naar Pruisen, waar de pauselijke opheffingsbesluiten nooit werden geratificeerd. Ook in de ‘Hollandse missie’, waar

Zilveren penning bij de opheffing van de orde, 1773.
[Nijmegen, Archief van de Nederlandse jezuïeten (ANSI), Pennincollectie]

jezuïeten al sinds de zeventiende eeuw clandestien aan de slag waren, konden ex-leden van de Sociëteit overleven, zo illustreerde Joep van Gennip.

OVERLEVEN IN DE PERIFERIE

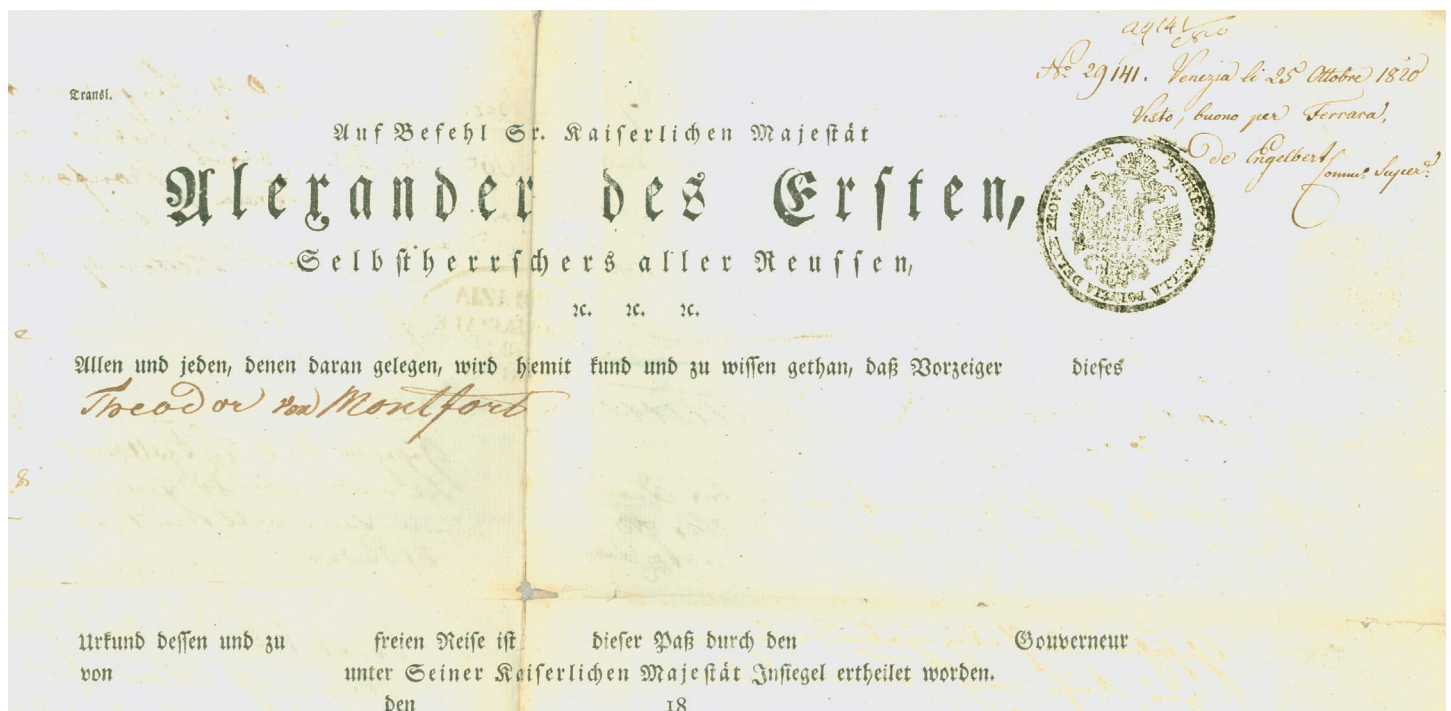
Vanuit die toevluchtsoorden slaagden de ex-jezuïeten van de Lage Landen erin een internationaal netwerk te bestendigen en bepaalde aspecten van hun identiteit en invloed levend te houden. In Luik en vanaf 1794 in Engeland continueerden ze hun onderwijsactiviteiten. Frank Judo wees op de mogelijke impact van het conservatieve netwerk rond de in Luik verblijvende ex-jezuïet François-Xavier de Feller (1735-1802) op het gedachtegoed van Balthazar de Villegas. Laatstgenoemde was de kanselier van het hertogdom Brabant tijdens de Brabantse Omwenteling (1789-1790), de conservatieve revolutie tegen het beleid van de Oostenrijkse keizer Jozef II (1780-1790). Paul Begheyn (Nederlands Jezuïetenarchief) focuste op de figuur van pater Adam Beckers (1744-1806). Die ontpopte zich in Amsterdam tot een spilfiguur in de communicatie tussen de internationaal verspreide jezuïeten en speel-

de een voorttrekkersrol in het voortbestaan van de Hollandse jezuïetenmissie. In de Nederlandse Republiek konden jezuïeten vanaf het einde van de achttiende eeuw immers hun voormalige clandestiene staties uitbouwen tot volwaardige kerken. Kunsthistoricus Peter van Dael beschreef hoe de Nederlandse jezuïeten via hun classicistische kerkenbouw – vaak met inbreng van Vlaamse kunstenaars – in de eerste helft van de negentiende eeuw opnieuw vormgaven aan hun aanwezigheid.

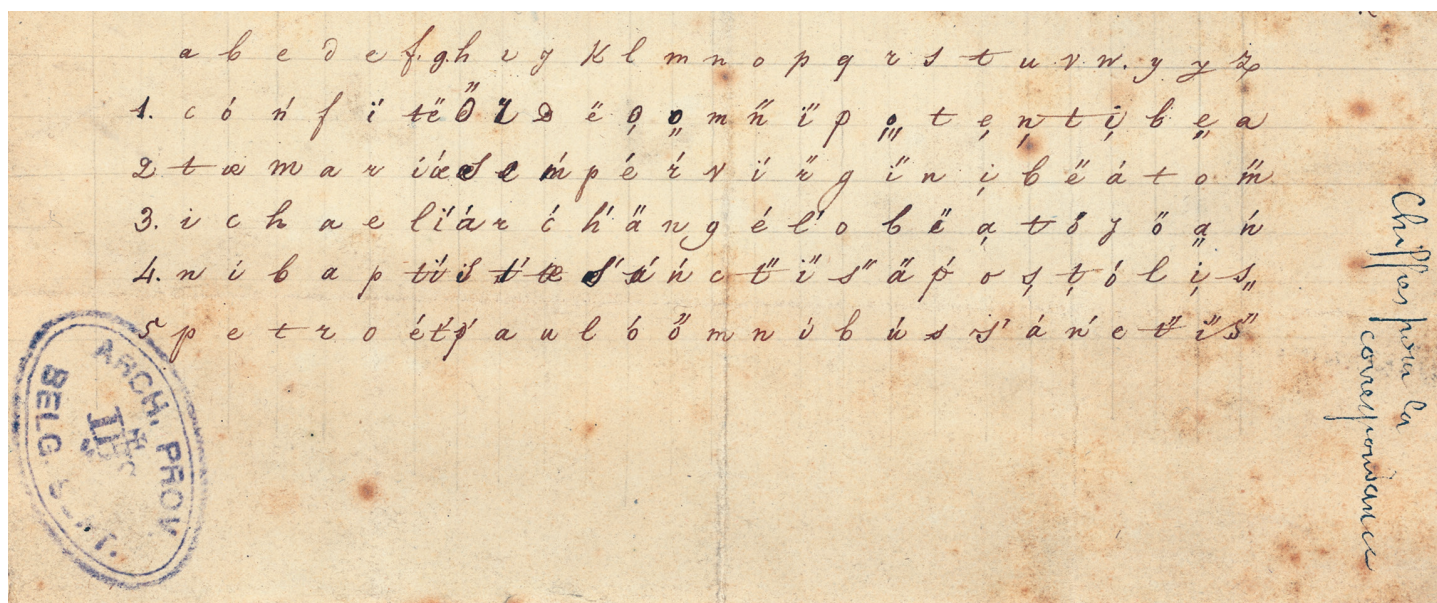
Het centrum van de verbannen jezuïtische bedrijvigheid in de periode van de opheffing lag evenwel niet in Luik, Nederland, Engeland of Pruisen, maar in het verre Rusland. In het orthodoxe Russische keizerrijk was de afschaffing van de jezuïetenorde in 1773 nooit uitgevaardigd. Marek Inglot (Pontificia Università Gregoriana) gaf een overzicht van de manier waarop de Sociëteit in Rusland wist te overleven. Ex-jezuïeten en nieuwe rekruten vanuit heel Europa trokken naar Rusland. In het jezuïetennoviciaat van Dünaburg (Daugavpils, Letland) werd de eerste generatie jezuïeten van de toekomstige, ‘nieuwe’ Sociëteit opgeleid. Onder hen de Nederlander Jan-Philip Roothaan (1785-1853), in Amsterdam door Beckers gerekruteerd en de latere generaal van de herstelde Sociëteit. Late roeping Pierre-Antoine Malou-Riga (1753-1827), een voormalige West-Vlaamse textielfabrikant, werd eveneens in Dünaburg opgeleid. Vincent Verbrugge bracht het verhaal van die avontuurlijke jezuïet, die in 1811 vanuit Rusland naar de Verenigde Staten werd uitgestuurd, maar daar frontaal botste met de zich herstellende, hiërarchische structuren van de nieuwe Sociëteit.

DE PATERS VAN HET GELOOF: ‘VERMOMDE’ JEZUÏETEN?

Ook de Belgische priester Joannes Vrindts (1781-1862), geportretteerd door Jo Luyten (KADOC), werd aanvankelijk aange trokken door het charisma van de jezuïeten. Hij vervoege in

Russische reispas van Theodorus van Montfort, die in 1805 in Dünaburg was ingetreden.
[Nijmegen, Archief van de Nederlandse jezuïeten (ANSI): OHP, 109]

Nota over het gebruik van geheimschrift in de periode van de opheffing.

[Archief Jezuiten - Belgische en Vlaamse provincie: 224]

1814 het Franse noviciaat van de Sociëteit, maar knapte af op de sterk op onderwijs gerichte politiek van zijn Franse oversten. Belangrijk was zijn verleden als lid van de Franse Pères de la Foi (Paters van het Geloof). De Paters van het Geloof waren in 1799 ontstaan uit de samensmelting van twee priestersociëteiten die zich lieten inspireren door de opgeheven Sociëteit van Jezus. Ze werden door de Franse autoriteiten argwanend als ‘vermomde’ jezuïeten bestempeld. Jo Luyten en Kristien Suenens (KADOC) reconstrueerden de uitgebreide netwerken van de Paters van het Geloof in Frankrijk en de Lage Landen. Ze wezen onder meer op hun sterke band met de priestergroep rond de in Leuven en Namen verblijvende seminariepresident Jean-Hubert Devenise (1757-1814), waarvan ook Vrindts deel uitmaakte.

Het netwerk van de Paters van het Geloof speelde een belangrijke rol bij de heropricting van de Sociëteit in de Zuidelijke Nederlanden, dat ze zowel van weldoeners, schuilplaatsen als nieuwe rekruten voorzag. De Paters van het Geloof waren bovendien erg bedrijvig als stichters van apostolische, ignatiaans georiënteerde vrouwencongregaties. Onder anderen de Dames du Sacré-Cœur (1800) van stichteres Sophie Barat, de Sœurs de Notre Dame (1803) van Namen en de Dochters van Maria – Paridaens (1805) van Leuven zagen op hun aan-geven het licht.

EEN NIEUWE IDENTITEIT?

Ook al vervoegden veel Paters van het Geloof na 1814 de nieuwe Sociëteit, hun intensieve ‘cura monialium’ werd niet, of slechts in afgezwakte vorm, overgenomen in de politiek van de nieuwe jezuïetenorde. Ook op andere punten kwam het na 1814 tot botsingen tussen de voormalige Paters van het Geloof en andere leden van de nieuwe Sociëteit, waarvan opeenvolgende generaals als Luigi Fortis (1820-1829) en de al genoemde Roothaan (1829-1853) een blauwdruk tekenden. Pater Mark Lindeijer ging uitvoerig in op de figuur van Roothaan en diens vorming tot een goede jezuïetenbestuurder als overste van het college in Turijn (1826-1829). Beproofde ignatiaanse principes als een groot geloof in God en in het eigen

kunnen, een sterke betrokkenheid op de wereld en een flexibele ingesteldheid werden hem door zijn voorganger Fortis aangereikt. Roothaans charisma en spirituele bevoegenheid gaven een beslissende stimulans aan de nieuwe Sociëteit.

Binnen de Sociëteit werd Roothaan een held, weleens bedacht met de eretitel ‘tweede stichter van de Sociëteit’. Buiten de Sociëteit – niet het minst in Nederland, zo illustreerde Joep van Gennip in een tweede uiteenzetting – werd zijn aanstelling op veel kritiek onthaald. Uit het ancien régime gerecupereerde anti-jezuïtische complottheorieën en doembeelden staken opnieuw de kop op. Het militante, internationale en sterk ultramontaanse karakter van de Sociëteit botste met het negentiende-eeuwse nationalisme en werd door veel protestanten als een grote bedreiging gezien.

De vraag is of de Sociëteit van Jezus even onverwoestbaar en onveranderlijk was als haar vijanden in anti-jezuïtische campagnes propageerden. Uit veel uiteenzettingen op het colloquium bleek dat de jezuïeten in 1773 wel degelijk aan de rand van de afgrond stonden. De diaspora van de ex-jezuïeten, het overleven in niet-katholieke gebieden en in enclaves en het ontstaan van groeperingen van ‘pseudo-’ of ‘vermomde’ jezuïeten wogen zwaar op de ‘corporate identity’ van de oude Sociëteit en haar ex-leden. Bepaalde elementen ervan, zoals de sterke apostolische ingesteldheid, het efficiënte organisatiemodel en de militante spiritualiteit, gingen ook de nieuwe Sociëteit kenmerken. Maar een echte ‘restauratie’ van de Sociëteit uit het ancien régime was in de fundamenteel veranderde tijdsomstandigheden van 1814 allicht niet mogelijk. Naar welke kant de balans tussen continuïteit en discontinuïteit neigde, werd op het colloquium niet definitief vastgelegd. Het blijft een belangrijke vraag voor de talrijke andere internationale initiatieven waartoe de verjaardag van het herstel van de Sociëteit nog aanleiding geeft.

[KADOC-Nieuwsbrief 2014/6, 18-23]

DE 'HONGAARTJES'

BELGISCH-HONGAARSE KINDERACTIES (1923-1927 EN 1946-1948)

VERA HAJTÓ

Vandaag is het een vergeten geschiedenis, maar negentig jaar geleden verbleef in iedere gemeente in Vlaanderen (en in mindere mate in Wallonië) wel een 'Hongaartje', zoals de kinderen met een gevoel van medeleven en zweem van paternalisme vaak werden genoemd. Meer dan twintigduizend Hongaarse kinderen woonden in de jaren 1920 in het kader van een internationaal humanitair project enkele maanden bij een Belgisch gastgezin om 'aan te sterken'. Na de Tweede Wereldoorlog herhaalde de geschiedenis zich, zij het op een bescheiden schaal en in een veranderde context. Over beide kinderpacties bereidt KADOC tegen 2016 een tentoonstelling voor. Daarvoor zijn we nog op zoek naar documenten en verhalen.

De dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije viel na de Eerste Wereldoorlog uit elkaar. Het verzelfstandigde Hongarije was ten prooi aan interne politieke crisissen en buitenlandse troepen vielen het land binnen. Met het vredesverdrag van Trianon in Versailles in 1920 verloor het bovendien een aanzienlijk deel van zijn grondgebied. Dat alles had een grote impact op de Hongaarse maatschappij en economie. Een groot deel van de bevolking kwam in armoede terecht. Werkloosheid, honger, gebrek aan medicijnen en slechte huisvesting waren een realiteit voor veel gezinnen, waar de kinderen het meest kwetsbaar waren. Het duurde niet lang voordat internationale organisaties aandacht besteedden aan de moeilijke situatie van de Hongaarse kinderen.

De snelle internationale reactie was het gevolg van de groeiende belangstelling voor kinderpacten in Europa en Noord-Amerika sinds het einde van de negentiende eeuw. De Zweedse feministische schrijfster Ellen Key betitelde in 1900 de twintigste eeuw niet zonder reden als 'de eeuw van het kind'. Duizenden kinderen zouden in het kader van een humanitair kinderpact hun familie (tijdelijk) verlaten. De twee bekendste voorbeelden zijn de acties voor de Spaans-Baskische kinderen tijdens de Spaanse burgeroorlog en het Britse *Kindertransport* voor joodse kinderen in 1938-1939. Het Hongaarse kinderpact is een van de vroegste voorbeelden van zo'n humanitair hulpprogramma.

HET HONGAARSCH KINDERWERK

Het hulpprogramma ging in 1920 van start in Nederland. Kinderen werden voor een paar maanden bij Nederlandse gezinnen geplaatst om bij te komen van de ontberingen in Hongarije. Andere landen, zoals Zweden, Denemarken, Groot-Brittannië, Zwitserland en ten slotte ook België, volgden dat voorbeeld. Het initiatief om België bij het Hongaarse project te betrekken, kwam uit Nederland. Hongaarse katholieke en protestantse kinderen werden bij hun aankomst per trein in Nederland gescheiden en respectievelijk in katholieke en protestantse families geplaatst. In 1923 stelden de Nederlandse organisatoren vast dat het aantal katholieke families dat aan het kinderpact deelnam, terugliep, terwijl

Foto van de 'toestand' in Hongarije uit *Met de Belgische pleegouders naar Hongarije* (1925).
[KB8776]

De Hongaarse kinderen die werden opgenomen in gezinnen in Denderleeuw in 1925.
[Privéverzameling Vera Hajtó]

de vraag vanuit Hongarije niet afnam. 'Katholiek' België inschakelen, was dan ook een logische stap.

De migratie van de kinderen naar België werd zowel in het thuis- als in het gastland georganiseerd. De Hongaarse Staatsliga voor Kinderbescherming (Magyar Országos Gyermekvédelő Liga), een caritatieve sociale instelling die in 1905 werd opgericht, was verantwoordelijk voor de administratie, de selectieprocedure, de medische controle en het vertrek van de kinderen uit Boedapest. In België werd 'Het Hongaarsch Kinderwerk' opgericht onder de officiële bescherming van kardinaal Mercier. Het secretariaat werd in Turnhout gevestigd, vermoedelijk omdat die grensstad dicht bij Tilburg lag, waar de eerste kinderen toekwamen.

De Hongaarse diplomaten en organisatoren waren aanvankelijk niet gerust in de uitkomst van de Belgische hulpactie. De twee landen waren voormalige oorlogsvijanden, hoewel de Hongaarse militaire inzet op het westelijk front, in het bijzonder in België, zeer beperkt was geweest. De bevolking had nooit contact gehad met de Hongaarse soldaten en wist over het algemeen heel weinig van Hongarije, de taal of de culturele tradities. De Hongaren waren aangenaam verrast én opgelucht over de bijval van het initiatief. Tussen 1923 en 1927 werden maar liefst tussen de 20.000 en de 22.000 kinderen voor een paar maanden op vakantie naar België ge-

stuurd. De eerste trein arriveerde op 1 mei 1923 in Turnhout. Daarna kwamen bijna elke maand zo'n vier- tot vijfhonderd kinderen naar ons land. Door de veranderde politieke en economische situatie in Hongarije werd de actie in 1927 stopgezet.

DE GASTGEZINNEN

Naast het nationale secretariaat in Turnhout werden er lokale afdelingen opgericht. Parochiepriesters namen daarbij het voortouw. Ze maakten Belgische gezinnen warm voor de actie en waren verantwoordelijk voor de verdeling van de kinderen. Soms konden de families het geslacht en de sociale status van hun beschermelingen zelf kiezen. 'Turnhout' zorgde samen met de gastgezinnen voor het financiële welzijn van het project, dat aan Hongaarse kant gedeeltelijk door de overheid en caritatieve fondsen werd gefinancierd. In België werd geld ingezameld door de verkoop van eigen publicaties, zoals mini Hongaars-Vlaamse woordenboeken of kindercatechismussen. De Belgische gezinnen droegen ook gedeeltelijk bij in de reiskosten van de kinderen.

Na de aankomst van de treinen in de Belgische stations, werden de kinderen in groepen verdeeld. Afhankelijk van hun bestemming, werden ze door hun gastgezin aan het station afgehaald of, wat vaker gebeurde, overgebracht naar kleinere steden en dorpen. Daar zagen ze in de parochie- of feestzaal voor het eerst hun Belgische ouders. Ook religieuze congregaties vingen kinderen op.

TERUG NAAR HONGARIJE?

Het vakantieproject had onvoorziene gevolgen. Volgens de officiële richtlijnen bleven de kinderen zes maanden in België en gingen dan terug naar huis. De beslissing over de datum van terugkeer lag echter vrijwel geheel in handen van de Belgische en de Hongaarse ouders. Om een kind langer in België te houden, volstond het dat de Hongaarse ouders informeel hun toestemming gaven. Daardoor varieerde de duur van het verblijf van de kinderen sterk. Sommigen bleven de voorziene zes maanden; anderen een of zelfs twee jaar. Een deel van de kinderen kwam meerdere keren terug en reisde dus regelmatig tussen de twee landen heen en weer.

Er waren ook kinderen die nooit naar Hongarije terugkeerden. Hun verblijf in België veranderde hun leven op een beslissende manier. Soms waren dat weeskinderen die er een nieuwe familie hadden gevonden. Velen bleven echter met de toestemming van hun Hongaarse ouders. In veel gevallen was dat een Hongaarse moeder die als (oorlogs)weduwe was hertrouwd en in haar nieuwe leven geen plaats meer zag voor de kinderen uit haar vorig huwelijk. Er waren ook weduwen die gewoonweg niet in staat waren om alleen voor hun kinderen te zorgen. Een permanent verblijf in België was dan de beste garantie voor het fysieke en materiële welzijn van het kind.

EEN TWEEDE PROJECT

In 1946-1948 werd in België (en Nederland) een nieuw humanitair kinderpilproject gelanceerd voor Hongaarse kinderen. Organisatorisch verschilde het van dat in de jaren 1920. Hongaarse kinderen waren nu slechts een van de ver-

Pleegouders en kinderen tijdens een reis in Hongarije in 1925. [KB8776]

schillende groepen kinderen die in België een vakantie doorbrachten. Het project was in handen van de internationale katholieke organisatie Caritas Catholica en haar nationale afdelingen. De verschillende omstandigheden en de andere internationale politieke context in het naoorlogse Europa hadden een grote impact op het Belgische hulpproject. Het duurde minder lang, slechts twee jaar, en bood slechts een paar duizend Hongaarse kinderen de kans om deel te nemen. Toen na enkele jaren het IJzeren Gordijn tussen Oost en West neerdaalde, stonden de Hongaarse communistische autoriteiten niet langer toe dat er nog kinderen naar België en Nederland kwamen.

Ondanks de korte duur ervan en de politieke debatten rond het tweede Belgisch-Hongaarse kinderpilproject werd het opnieuw erg populair bij de Belgische bevolking. Veel families die eerder Hongaarse kinderen hadden opgevangen, stelden zich opnieuw kandidaat. En net als twintig jaar daarvoor waren er weer kinderen die voorgoed bij de Belgische gezinnen bleven.

OPROEP

Over beide kinderpilprogramma's bereidt KADOC tegen het voorjaar van 2016 een tentoonstelling voor. Daarin zal plaats zijn voor de context waarin de initiatieven ontstonden en hoe ze organisatorisch vorm kregen, maar de klemtoon zal liggen op de beleving van het verblijf door de kinderen en de gastgezinnen. Voor de realisatie van de tentoonstelling zijn we nog op zoek naar archivalia (foto's, brochures, souvenirs ...) en getuigenissen van kinderen en gastfamilies. U kunt contact opnemen met Vera Hajtő (hajtovera@hotmail.com) en/of Roeland Hermans (roeland.hermans@kadoc.kuleuven.be of 016 32 35 00).

[KADOC-Nieuwsbrief 2014/6, 4-9]

EUGÈNE YOORS EN DE ROZENKRUISERS

MINDER BEKEND FACET UIT HET LEVEN VAN DE KUNSTENAAR

JO GOVAERTS

De Vlaamse glazenier Eugène Yoors (1879-1975) heeft een bijzonder rijk, maar complex archief nagelaten, dat in KADOC wordt bewaard. Het bevat onder meer notities voor een nooit voltooide autobiografie, talloze (pers) knipsels, vaak voorzien van commentaar, lectuurnotities en vooral pakken briefwisseling. Samen geven ze een genuanceerd beeld van Yoors' opvattingen, zowel politiek en religieus als artistiek. Over een bijzonder fascinerend facet van Yoors' lange leven heeft Jo Govaerts onderstaande bijdrage geschreven. Zij werkt aan een biografie over Jan Yoors (1922-1977), Eugènes zoon, eveneens een veelzijdig kunstenaar, die vooral in de Verenigde Staten van Amerika onder meer naam maakte als fotograaf en tapijtwever. Bij haar zoektocht in het archief van vader Yoors stuitte ze op documenten over La Rosace en de Rozenkruisers, een kunstenaars-genootschap dat mee werd geïnspireerd door de Franse schrijver en kunstminnaar Joséphin, alias Sar, Péladan (1858-1918).

Eugène Yoors was het oudste stichtend lid van de zogenoemde Pelgrimbeweging, die ca. 1930 opkwam voor een vernieuwing van de (christelijke) kunst. Hoewel hij zelf geen theoreticus van de beweging was en maar zelden zijn ideeën over kunst op papier heeft gezet, had hij er toch heel duidelijke ideeën over, waaraan hij zijn leven lang is trouw gebleven. Hij was een volgeling van Sar Péladan, de oprichter van de katholieke Rozenkruisersbeweging Rose-Croix esthétique (1890), die dicht bij het symbolisme en esoterisme stond. Bovendien was hij een trouwe lezer van het werk van een andere Péladan-volgeling, de Franse schrijver Léon Bloy (1846-1917). Eugène Yoors maakte met beiden persoonlijk kennis en wijdde andere belangrijke Pelgrimleden, zoals de architect Flor Van Reeth (1884-1975) en de schrijver Felix Timmermans (1886-1947), in hun werk in. Een document dat zich in Yoors' archief bevindt, is daarvan een duidelijke getuige: de oprichtingsverklaring van La Rosace.

DE PARIJSE JAREN VAN EUGÈNE YOORS

In 1905 ging Eugène Yoors naar eigen zeggen aan de Académie des Beaux Arts in Parijs studeren. Vooral anatomie, preciseert het *Nationaal Biografisch Woordenboek*. Waarschijnlijk ging het om avondcursussen of losse ateliers, want op de lijst van alumni is hij niet terug te vinden, zoals blijkt uit contacten met de Parijse École nationale supérieure des Beaux-Arts. Maar het is duidelijk dat het leven in Parijs een blijvende indruk maakte op Eugène: hij maakte er kennis met toonaangevende figuren als de schrijver Joris Karl Huysmans (1848-1907), de genoemde Léon Bloy en in het bijzonder ook Sar Péladan.

Sar Péladan richtte de beweging van de Rozenkruisers op, met als leuze 'Ad rosam per crucem, ad crucem per rosam'. De roos met haar doorns symboliseert de verstrengeling van

Eugène Yoors voor een eigen werk.
[Fotocollectie *Ons Volk*]

de schoonheid en het lijden, net zoals christenen in het lijden van Jezus ook de schoonheid van de totale opoffering zien. Een belangrijke activiteit van Sar Péladan was de organisatie van tentoonstellingen met kunst die deze visie in de praktijk bracht. Eugène Yoors was een van de talrijke bezoekers van die evenementen. Hij herkende in de ideeën van Péladan heel sterk zijn eigen ervaring als kunstenaar: de weg van het kunstenaarschap was hard, maar het resultaat was goddelijke schoonheid. Zijn latere ervaringen in de Eerste Wereldoorlog zouden hem in die overtuiging alleen maar sterken.

FLOR EN FÉ OP SLEEPTOUW

Ook Flor Van Reeth verwees in zijn gesprek met Joos Florquin naar de invloed van Sar Péladan, toen hij het had over de Boechoutse kunstkring Streven, waarvan hij vanaf 1907 deel uitmaakte: "Wij stonden daar volledig onder de invloed van de Franse letterkundige Joséphin Péladan, die le Sâr werd genoemd. Hij beweerde dat zijn geslacht afstamde van een Babylonische koning, van wie hij de titel 'sâr' (hogepriester) zou hebben geërfd. Het was de tijd van Bloy, van Huysmans die de strijd tegen de positivistische ideeën van hun tijd hadden aangebonden. Ook Péladan was symbolist en de schrijver van *L'art idéaliste et mystique*. Wij lazen al zijn boeken. Eugène Yoors is een van zijn trouwste leerlingen gebleven. Ook de Fé [Felix Timmermans, nvda] is een volgeling van Péladan geworden en van die invloed is er in ons leven altijd iets gebleven: wij zijn spiritueel anders ingesteld, wij zoeken onder de oppervlakte naar een diepere betekenis. Timmermans schilderde dat in zijn boeken, ik beeldde dat uit in de architectuur."

Net zoals de naam van Eugène Yoors na de Eerste Wereldoorlog vervlaamt werd tot Eugene, 'vergat' Denijs Peeters in zijn biografie over Yoors (1955) de Parijse jaren van de kunstenaar. De invloed van Sar Péladan werd minder en minder genoemd. Hoogstens de filosoof Jacques Maritain (1882-1973), die de draad van Sar Péladan overnam wat het werven van kunstenaars voor de katholieke zaak betreft, kwam nog wel eens ter sprake als Franse invloed op Eugène Yoors. In het huldeboek dat in 1930 aan de kunstenaar werd aangeboden, verwezen de Pelgrimbroeders nochtans op verschillende manieren naar Sar Péladan. Felix Timmermans beschreef in zijn bijdrage uitvoerig 'den Sar-Péladan-tijd': "De tijd van dwepen, baard en lang haar, vegetarisme, Lohengrinsche

De oprichtingsakte van La Rosace met vermelding van broeder Eugène Yoors.

[Archief Eugène Yoors en Magda Peeters]

liefde en Parsifalsche mystiek; van 's nachts in 't veld op een viool Beethoven te spelen; de tijd van J. K. Huysmans, tijd van kloosters te bezoeken, symboliek op te sporen, de tijd der tooverboeken, begijnhoven, kathedralen en liturgie. Maar toch een schoone tijd, een tijd van vrijheid, Bohemergenot, hevige bewondering naast diepe verachting, van geestesontplooiing, hartsverrijking, durf en uitdagen. Het brandde van geestdrift, er was muziek, warmte van 't apostelschap en er was vooral geluk in! Het waren rijke dagen, vol ontroering, schoonheid, idealisme, intens en amandevol. We denken nu wel eens: "Och het was maar schuim", ja, schuim was er bij, maar daaronder guldde de hartversterkende champagne! Die dagen hebben hun werk gedaan, en ik ben er nog altijd blij om dat ik ze heb gekend."

Zowel Flor Van Reeth als Felix Timmermans was dus al bevriend met Eugène Yoors in zijn Parijse jaren. Toen Yoors in 1907 uit Parijs terugkeerde en in contact kwam met de

30 Mater Admirabilis (image religieuse aquarelle).

31 L'Eau Sainte (esquisse-peinture).

32 La Source de Vie (Camaïeu, peinture).

33 La Source de Vie (peinture en cours d'exécution).

Frère ÉDOUARD

Zélateur

34 Étude pour un Prieur (Sanguine).

35 Étude pour un Saint-Georges (dessin à la pointe d'argent).

Frère EUGÈNE Yoors

Zélateur d'Anvers — Affilié

36 Sainte - Marie - Madeleine au Tombeau (peinture).

Frère MARCEL

Zélateur

37 Hymne à la Rose ou Cantique Rose * Croix (page décorative, aquarelle).

Boechoutse kunstenaarskring Streven en dankzij deelname aan zijn tentoonstellingen naam verwierf als portretschilder, troonde hij die kunstenaars mee op zijn bezoeken aan Parijs. De postbode van Boechout had zijn handen vol met het heen en weer brengen van postkaarten tussen de kunstenaarsvrienden om kunstreizen naar Parijs vast te leggen. Bouchout, heette de gemeente volgens de poststempels toen nog op zijn Frans, zoals we kunnen lezen op enkele bij KADOC bewaarde kattedelbetjes.

EUGÈNE YOORS' VISIE OP DE KUNSTGESCHIEDENIS

Volgens Felix Timmermans, nog steeds in het huldeboek van 1930, was Eugène een "hevig Peladanist, een vlammend lid van de vurige Rozekruisers". Wat dat precies betekende, beschreef de kunstenaar onrechtstreeks zelf in een lezing die hij in 1928 hield over de Franse kunstbeweging Arche en haar voortrekster Valentine Reyre en die later dat jaar in het tijd-

schrift *Vrouwenleven* werd gepubliceerd: “Voor ik over Valentine Reyre en de Arche-beweging spreek, zou ik duizend jaar achteruit willen gaan. In het jaar 1.000 moest de wereld vergaan. Dat was zeker. Het was voorspeld en het stond geschreven. De mensen waren daar zoo zeker van, dat ze van schrik stierven. Het jaar duizend kwam en de wereld verging niet, er kwam vreugd in de mensen en uit dankbaarheid begonnen ze kerken te bouwen. De bouwmeesters hadden grootsche visioenen, en het volk werkte ze mee uit. Iedereen hielp, en men zag zelfs monniken, priesters en bisschoppen steenen en balken aanbrengen. Als een beeldhouwer een schoon stuk steen zag, kapte hij er een engel uit. Als een schilder een witte muur zag, schilderde hij er een Madonna met het Kindje op. Toen kwam de tijd van Sint Franciscus. Franciscus wierp zijn rijke kleederen af, trok een pij over zijn hoofd en op bloote voeten liep hij Italië door en spoorde de mensen aan tot zuiverheid, eenvoud, liefde en goedheid. [...] Een nieuwe lente kwam over de wereld.”

Met de renaissance was volgens Eugène Yoors de tijd van geloof, hoop en liefde voorbij en werd alles decadent. Pas met Eugène Delacroix en de romantische school in Frankrijk en Ruskin met de prerafaëlieten in Engeland keerde volgens hem de zoektocht naar emotie en schoonheid terug in de kunst. Sar Péladan verwoordde in zijn geschriften die herwonnen zoektocht naar de ware kunst. “In 1890 schreef de Fransche Schrijver Josephin Péladan zijn boek *L'Art idéaliste et mystique* en zette daarin uiteen, hoe de kunst voor hem geen reden van bestaan had indien ze niet religieus was en niet bedreven werd om een hooger ideaal te dienen. In dit boek gaat hij geweldig te keer tegen diegenen, die portretten schilderen, stillevens, straatjes, binnenhuisjes, dieren of bloemen. ‘Dat zijn schilders, maar geen kunstenaars’, roept hij verontwaardigd uit. In *L'Art idéaliste et mystique* geeft Péladan de regel aan die een kunstenaar toepassen zal als hij religieuze kunst voortbrengen wil, die zijn moet: ‘Ideëel schoon en diep mystiek’. Péladan, die den nood aan spiritueele opbeuring door de kunst aanvoelde, schreef verscheidene werken waarin hij zijn ideaal uitdrukte, dat voor meerdere jongeren uit zijn tijd een leidraad was.”

Eugène Yoors trok een logische lijn van de eind-negentiende-eeuwse groepering rond Sar Péladan naar de twintigste-eeuwse bewegingen Rosace en Arche en naar de Vlaamse Pelgrimbeweging: “Om meerdere redenen ging een tiental jaren later de kunstenaarsgroep uiteen, en wij jongeren van toen vormden te Parijs een nieuwe groep ‘La Rosace’ genaamd. Wij namen de regelen aan van de vroegere Rose + Croix over, maar ons streven volgde uitsluitend een godsdienstige lijn.”

LA ROSACE

Van de oprichting van de rozenkruisersbeweging La Rosace getuigt een document in het Yoorsarchief: de oprichtingsakte van 29 maart 1908 van de ‘confrérie rosicrucienne de la Rosace’. ‘Artes ad Christum! Artes ad Deum’ was hun leuze, gevolgd door ‘Soit Loué! Soit Loué/Le Dieu d’Amour et de Beauté/Soit Loué!’ Broeder Angel was de stichter, Sint Franciscus van Assisi de patroonheilige, broeder Eugène - Eugène Yoors - was ‘zélateur d’Anvers’ en broeder Florent - Flor Van Reeth - werd vermeld als ‘affilié’. Beide Belgen namen deel aan de tentoonstelling die de oprichting van

La Rosace kracht moest bijzetten, Yoors met een schilderij getiteld ‘Sainte Marie-Madeleine au tombeau’ en Van Reeth met het schilderij ‘Cité mystique de Memlinc’. Net zoals later bij de Pelgrimbeweging, die trouwens ook Sint Franciscus van Assisi als patroonheilige had, was de doelstelling van deze beweging in kunst de glorie van God tot uitdrukking te brengen, en via kunst de mensen dichter bij God te brengen. Daarover schrijft Eugène Yoors in *Vrouwenleven*: “Aan het hoofd hiervan was de kunstschilder Jacques Brasilier; onder de leden, de beeldhouwer Charlier, de russische schilder Polisédif. Er waren ook Vlamingen onder en dat waren: René Lombaerts, Flor Van Reeth en ik zelf, verder nog een tiental jonge Fransche en Italiaansche kunstenaars. Onze eerste tentoonstelling had plaats in 1909 te Parijs; de toeschouwers waren zeer ingenomen met het werk, maar uit hen ging niets uit; er kwam geen cooperatie tot stand tussen het publiek en onze groep, het bleef bij een passief bewonderen. De ‘Rosace’ zelf was een gesloten kring; had geen ‘beweegkracht’. De tijd der ‘bewegingen’ brak aan nadat de groote beroering van den wereldoorlog er was geweest. Alle landen hadden kunstenaars die godsdienstige kunst voortbrachten, maar overal waren het enkelingen die wrochten. Frankrijk kende een Puvis de Chavannes, Holland een Jan Toorop, Polen een Von Mehoffer. Er was een Wispiansky, een Moser enz.; maar nergens een beweging. Toen kwam 1914. - Plotseling, als ware het in een droom, stonden wij (zooals Leon Bloy zegt) “au seuil de l’Apocalypse, face à face avec la mort”. De kristene volkeren moordden elkaar uit; miljoenen mensen werden vermoord, verminkt, ontredderd en vier jaar lang leefde het menschedom in gruwelen. Maar de wereld verging nog niet. Het eind was uitgesteld. De vrede kwam en zooals in het jaar duizend herademde het menschedom en de kunstenaars, de katholieke kunstenaars vooral, voelden in zich de scheppingsdrang hen dwingen tot de daad.”

In 1916 richtten Franse katholieke kunstenaars de beweging Arche op, met een eerste tentoonstelling in 1917. “Als symbool namen zij de Ark (de ark van Noë), die de schoonheid draagt over de chaotische wateren van de moderne wereld.” Toen in oktober 1928 de Vlaamse kunstbeweging van de Pelgrims een tentoonstelling hield, werden daar ook werken van kunstenaars van L’Arche, zoals Valentine Reyre en Dom Bellot, opgenomen. Dat is niet verwonderlijk omdat meerdere leden van de Pelgrimbeweging ook peladanisten waren geweest.

In 1918 stierf Sar Péladan, een jaar na de schrijver Léon Bloy, in wiens boeken zijn ideeën een sterke echo hadden gevonden. Na het overlijden van de schrijver in 1917 stuurde Eugènes kersverse vrouw een condoleancebrief naar Bloy’s weduwe. Het antwoord van weduwe Bloy bevindt zich ook in het Yoorsarchief. Toen Eugène Yoors in 1947 na een periode van blindheid geopereerd werd en eindelijk weer kon zien, was het eerste boek waarnaar hij vroeg een werk van zijn oude vriend Léon Bloy.

[KADOC-Nieuwsbrief 2014/5, 10-15]

“ZING EN WEES VROOM” MUZIKAAL ERFGOED

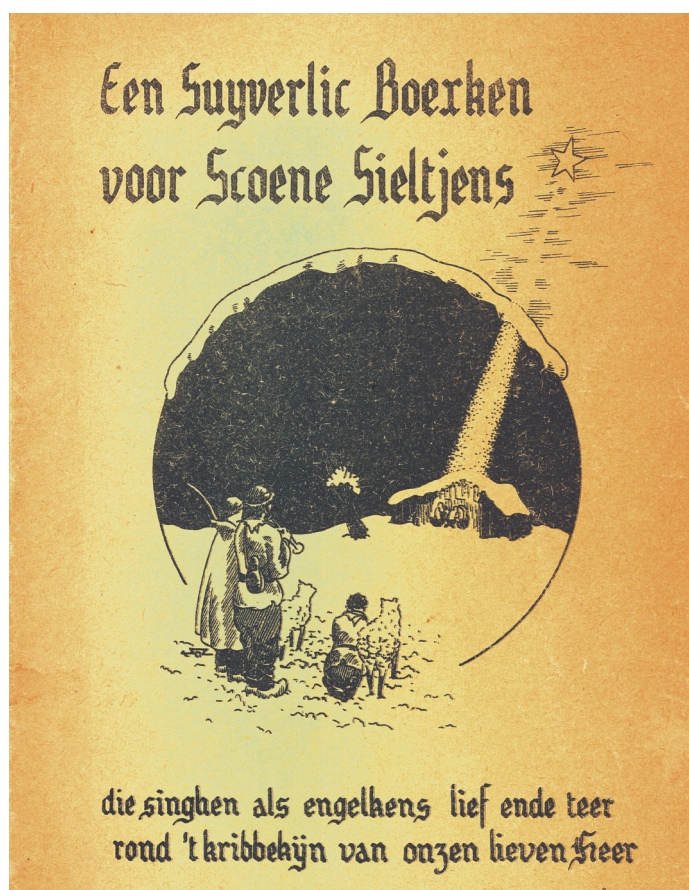
CARINE DUJARDIN & INGRID QUIX

De liedbundel *Singhet ende weset vro* (Zing en wees vroom) (1941) van de bekende Vlaamse muziekpedagoog Ignace De Sutter (1911-1988) geeft op een treffende manier de inhoud weer van de muziekcollectie die in de erfgoedbibliotheek van KADOC wordt bewaard. De collectie bevat niet alleen liturgische en religieuze muziek, maar ook profane volksmuziek en bewegingsliederen, niet enkel in het Nederlands en het Frans, maar ook in het Latijn en, gezien het missieverleden, zelfs in Afrikaanse talen. Er zijn zowel liturgische liedboeken als profane zangbundels aanwezig, al of niet met muzieknootaties. Daarnaast worden ook partituurboeken bewaard, meestal voor orgelbegeleiding tijdens de misviering, en een uitgebreide partituurcollectie, soms handgeschreven, meestal gedrukt en in een aantal gevallen heel fraai uitgegeven.

Die brede waaier aan religieuze en profane muziek biedt heel wat onderzoeksmogelijkheden. Musicologen en cultuurhistorici treffen een indrukwekkende staalkaart aan van meer dan tweeënhalve eeuw muzikaal erfgoed (sinds 1750), toen religie nog integraal deel uitmaakte van het dagelijks leven in Vlaanderen/België. Voor theologen en kerkhistorici is er boeiend studiemateriaal dat toelaat de invloed van bepaalde normatieve voorschriften (bijvoorbeeld inzake standaardisatie of het gebruik van het Latijn of de volkstaal) op de liturgische en religieuze praktijk te onderzoeken. Ook boekhistorici en bibliofielen vinden in de collectie hun gading. Vormelijke aspecten, zoals formaat, typografie, boekband, iconografie of informatie rond kostprijs, de oplage of de uitgever, geven inzage in gebruik en verspreiding en de impact van bepaalde cultuurhistorische stromingen. De veelheid aan nationale, regionale en lokale uitgeverijen en liturgische centra (meer dan 250) illustreren de lucrativiteit en de ruime verspreiding van de liturgicafondsen in Vlaanderen. De muzieknootatie, met neumenschrift in de gregoriaanse zangboeken, cijferschrift en/of notenbalken voor de volkse uitgaven, is dan weer voer voor musicologen of uitvoerders. Ten slotte kunnen ook geïnteresseerden die op zoek zijn naar een specifiek religieus of profaan lied en/of hun uitvoering in de collectie terecht.

GREGORIAANSE ZANGBOEKEN

Het ligt voor de hand dat de muziek die werd gezongen tijdens de eucharistievieringen een belangrijk onderdeel vormt van het religieuze erfgoed dat in KADOC wordt bewaard. Gregoriaanse kerkmuziek is een verzamelnaam voor eenstemmige Latijnse kerkgezangen die sinds paus Gregorius de Grote (590-604) officieel in de rooms-katholieke liturgie werden geïntroduceerd. Toen het Latijn ca. 300 de officiële taal werd van de Romeinse liturgie, ontstond ook de vraag naar Latijnse kerkzang. Onder paus Gregorius de Grote kreeg de liturgische kerkzang, die tussen de eerste en de zesde eeuw geleidelijk was ontstaan, een definitieve ordening, vandaar de term ‘gregoriaanse gezangen’. Er zijn drie types gregoriaanse zangboeken: de antifonaria, de gradualen en de pro-

Cover van *Een Suyverlic Boerken voor Scoene Sieltjens*, een uitgave van Willem De Meyer, z.d.
[KZ4.12KE-250/s.d.]

cessionales. Antifonaria zijn koorboeken met gezangen van de getijden die werden gebeden of gezongen op vaste tijdstippen van de dag (metten, lauden, vier kleine uren, vespers en completen). In de gradualen staan de gezangen van de misviering, terwijl de processionales de gezangen van de liturgische plechtigheden buiten de eucharistie bevatten, zoals bijvoorbeeld processies. Daarnaast bevat de collectie nog uittreksels en compilaties uit de drie ‘standaardtypes’, zoals bijvoorbeeld het *Cantuarium ad Usum Scholarum*, een compilatie van gregoriaanse gezangen voor gebruik in de scholen. Sommige uittreksels, in een klein handzaam formaat - voorloper van de pocketuitgave - waren bedoeld voor de bijzondere plechtigheden, zoals de kerstviering (*In Nocte Nativatis Domini*), de vieringen tijdens de Goede Week (*Officium Hebdomadae Sanctae*) of de uitvaartviering (*Missa pro Defunctis*). Bij de voornaamste gregoriaanse zangboeken horen partituren, meestal voor orgelbegeleiding, zoals het *Organum comitans ad Graduale*. Ook de bijzondere plechtigheden hadden hun bijbehorende orgelbegeleiding. Bovendien werden er heel wat zelfstandige orgelstukken gecomponeerd die de organist toelieten de vieringen op een specifieke manier op te luisteren. Ook daarvan zijn in de collectie een aantal interessante voorbeelden aanwezig.

LITURGISCHE Vernieuwing en gregoriaanse restauratie

In de negentiende eeuw kwam er beweging in de liturgische muziek. In de zoektocht naar muzikale authenticiteit speelde de benedictijnenorde met de abdij van Solesmes (Frankrijk) een cruciale rol. De devotioneel en liturgisch ingestelde

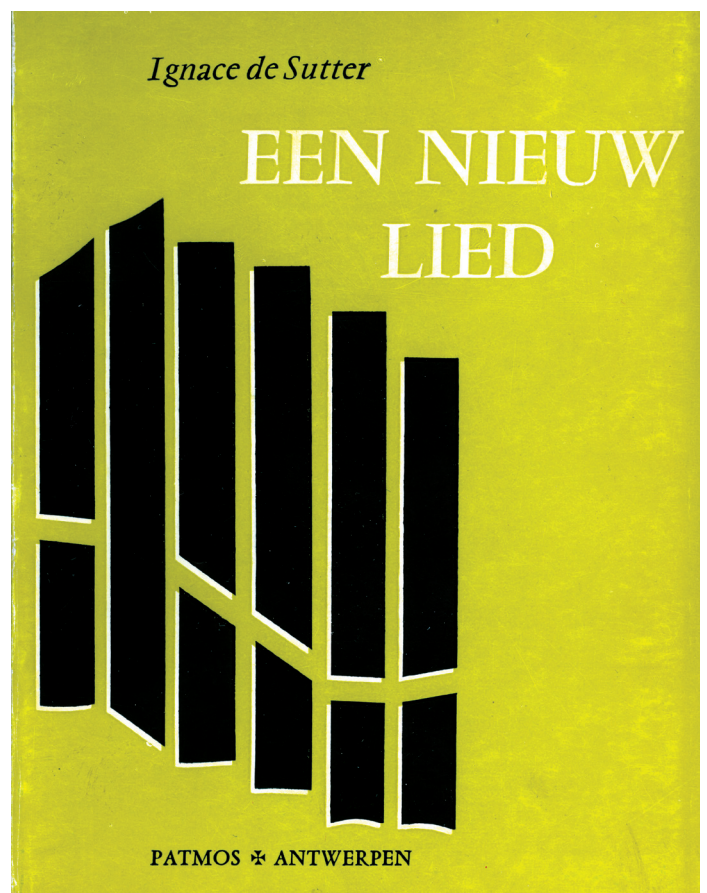
Cover van Moortgats *Geestelijke Liederkrans* (1923).
KB41556]

Pius X sympathiseerde met Solesmes en pikte in op de vernieuwingsbeweging. Zijn decreet over de kerkmuziek *Motu Proprio: Tra le sollecitudini* (1903) bevestigde het gregoriaans als standaard voor de gewijde kerkmuziek. Zoals hij zich keerde tegen het modernisme in de kerk, zo wilde hij ook een verstrakking van de liturgie. Het decreet voorzag wel in een meer actieve deelname van de gelovigen, maar de Latijnse gezangen bleven behouden. De volkstaal deed slechts schoorvoetend haar intrede en dat op een ogenblik dat de liturgische beweging in West-Europa begon te ontluiken.

De Belgische inbreng was van grote betekenis. Jacques-Nicolas Lemmens en Pierre-Jean Van Damme speelden een cruciale rol bij de oprichting van het Lemmensinstituut (1879), een "school van godsdienstige muziek voor organisten, kamermeesters en zangers". Edgar Tincl volgde Lemmens op als directeur. Kanunnik Van Damme was de drijvende kracht achter de oprichting van een Belgische Sint-Gregoriusvereniging (1880) en van het tijdschrift *Musica Sacra* (1881-1964) voor kerkzang en kerkelijke muziek. Hun poging om de gelovigen actiever bij de eredienst te betrekken, vertaalde zich in een creatieve zoektocht naar nieuwe muzikale composities (o.a. van Jules Van Nuffel, Gaston Feremans en Edgar Tinel). De maandelijkse bijlagen bij het tijdschrift zijn een uitstekende bron daarvoor.

KERKZANG IN DE VOLKSTAAL

In de periode na het *Motu Proprio* (1903) tot de jaren 1950 werden in Vlaanderen veel inspanningen gedaan om de liturgische muziek te verbeteren. Met dom Lambert Beauduin speelde de abdij van Keizersberg in Leuven een toonaange-

Cover van De Sutters *Een nieuw lied* (uitgave van 1965).
[KZ4.8NL-42]

vende rol in de liturgische beweging, o.a. met het tijdschrift *La Vie liturgique* en de succesvolle Liturgische Weken die er werden georganiseerd. Ook andere liturgische centra, zoals de benedictijnenabdij van Affligem en de norbertijnenabdij van Tongerlo, speelden een rol van betekenis.

Liturgische zangboeken werden verder uitgegeven in het Latijn, maar met vertaling in de volkstaal en met een makkelijker toegankelijke muzieknotatie. Een voorbeeld daarvan is de publicatie *Kerkzangen ten gebruike der geloovigen*, uitgegeven bij Dessain en in 1935 al aan haar tiende uitgave toe. Kanunnik Floris Willems ontwikkelde daarin niet minder dan tien vuistregels om de deelname van het volk aan het sacrale misgebeuren in goede banen te leiden. Onder invloed van de liturgische beweging verschenen tal van zangbundels met nieuwe kerkliederen in de volkstaal. Dat resulteerde in een grote verscheidenheid van zangboekjes, vaak uitgegeven door de parochie zelf of door een plaatselijke drukkerij. Wijd verspreid waren het *Hosannah! Les Anges de Tabernacle* (1902-1908) of het *Vlaamsch Hosanna* (1916), dat zowel Latijnse als Franstalige en Nederlandstalige gezangen bevat met moderne muzieknotatie en dat werd heruitgegeven tot in de jaren 1950. Hoewel de volksmissalen als nieuw genre een ruime verspreiding kenden, was de volkszang verre van algemeen. De discussie 'gregoriaans versus volkstaal' zou pas na het Tweede Vaticaanse Concilie worden beslecht.

VATICANUM II ALS MUZIKAAL AGGIORNAMENTO

In 1955 publiceerde Pius XII de encycliek *Musicae Sacrae*, gevolgd door de instructie van 1958 waarin de godsdienstige volkszang werd erkend. Het Tweede Vaticaanse Concilie

Handgeschreven en gesigeneerde partituur van Alfons Walschap.

(1962-1965) bevestigde het Latijn als universele taal van de kerk en het gregoriaans als de muziek van de Romeinse liturgie, maar gaf ook meer ruimte aan de volkstaal en een actieve participatie in de vieringen. Er werden naast Latijnse koorwerken ook nieuwe liederen in de volkstaal gecomponeerd. De teksten werden niet zozeer uit de volksdevotie geput, zoals vroeger het geval was, maar wel uit de Bijbel en vooral uit de psalmen. Belangrijke tekstdichters waren Maurits van Vossle, Jan Willem Schulte Nordholt, Ad den Besten, Marcel Weemaes, Huub Oosterhuis en Willem Barnard. Voor de melodieën werd vaak inspiratie geput uit oude hymnen of koraalmelodieën. Als componisten uit de vroege periode kunnen Jozef Hanoulle, Lodewijk de Vocht, Marcel Weemaes en Ignace De Sutter worden vermeld.

Van grote betekenis was de oprichting in 1958 van de Interdiocesane Commissie voor Liturgische Zielzorg (ICLZ), met een subcommissie voor kerkmuziek. Het tijdschrift *Adem* (1965-2013) van het Lemmensinstituut had het kwijnende *Musica Sacra* (1910-1964) vervangen om mee richting te geven aan de liturgische vernieuwing. Elk nummer bevatte een bijlage met begeleidingen van liederen of nieuwe koorwerken uit het ICLZ-repertoire. In 1969 gingen de bestaande koorfederatie Het Madrigaal (1955-1968) en *Adem* over tot een definitieve samenwerking. Nog andere tijdschriften uit die periode, zoals *Ad te levavi* (1959-1967) en *Woord en Toon* (1971-2002) van de abdij van Male, met onder andere toonzettingen voor de Nederlandstalige teksten van het getijdengebed, hadden hun betekenis. Ook de Limburgse orgelschool (H. Claes, Paul Schollaert, Guido Philippeth) speelde een vernieuwende rol. In 1965 werd het eerste Nederlandstalige kyriale van Philippeth bekrond.

In de collectie komt dat tot uiting in een nieuwe categorie van niet-gestandaardiseerde liturgische zangboeken in de volkstaal, zoals *Een nieuw lied* (1962) van Ignace De Sutter, uitgegeven bij Patmos, of *Zingenderwijze* (1973). Sinds 1977 is de bundel *Zingt jubilate* (1977) naast het *Graduale Romanum* de officiële zangbundel van de liturgie voor de Vlaamse bisdommen. Helemaal volgens de evolutie in de Vlaamse kerk verschenen ook gepersonaliseerde mis- en gebedsvieringen naar aanleiding van bepaalde levensrituelen (zoals eerste communie of uitvaart). In de jaren 1970 vonden ook moderne muziek en kleinkunst (Elly en Rikkert, Boudewijn de Groot)

Cover van *Op de zangzolder*, een gemeenschappelijke uitgave van KSA-VKSJ en VVKM-VVKS (1982). [KZ4.9-168]

hun weg naar de liturgische viering, bijvoorbeeld in de huwelijksmis. We vinden de nieuwe ontwikkelingen terug in tal van uitgaven of misboekjes die in eigen beheer werden uitgegeven en typisch zijn voor de stencil- en kopieercultuur van die periode.

RELIGIEUZE MUZIEK: "ZINGEN IS DUBBEL BIDDEN"

Tot diep in de jaren 1960 maakten religie en zang in het katholieke Vlaanderen integraal deel uit van het 'rijke roomse leven'. Naast de mismuziek, bevat de collectie heel wat gelegenheidsmuziek die buiten de liturgische plechtigheden werd gezongen. Ook daar was de invloed van de liturgische beweging merkbaar. De bekende componist en organist Alfons Moortgat maakte in 1904 een liedboek met geestelijke liederen voor de belangrijkste feesten van het kerkelijk jaar in het Nederlands. Zijn *Geestelijke liederkrans uit de Bloemen onzer Vlaamsche Toon- en Letterkundigen samengesteld* kende talrijke bewerkingen, uitbreidingen en heruitgaven. In 1923 verscheen een synopsis voor dagelijks gebruik: *Geestelijke liederkrans: voor kerk, school en huisgezin*.

Naast liedboeken bevat de collectie veel zelfstandige partituren, die per thema zijn geordend. Heel wat Vlaamse componisten zorgden voor geestelijke liederen op Latijnse of Nederlandse teksten. Enkele voorbeelden. *Het kerksken van te lande* op tekst van Paul Fierens met een 'version flamande' van Maurits Sabbe werd op muziek gezet door August De Boeck. Lodewijk de Vocht zette in 1955 psalm 30, vers 15 *In te speravi* (*Op U heb ik mijn hoop gesteld*) op muziek. Remi Ghesquiere schreef de muziek voor het *Pie Jesu* uit het requiem "voor een begraafing of jaargetijde".

Bij de misliederen onderscheiden we communielieder, gezongen ter gelegenheid van de eerste of plechtige communie, priesterliederen gecomponeerd ter gelegenheid van de 'eerste mis' van een pas gewijde priester, feest-, jubel- en dankliederen naar aanleiding van een kloosterjubileum. De talrijke kerst- en Marialieder die in de collectie aanwezig zijn, werden ook buiten de mis gezongen. We vinden ze zowel terug in verzamelbundels als in de collectie partituren met pianobegeleiding.

De missieliederen hebben, hoe kan het ook anders, voornamelijk betrekking op de vroegere kolonie, Congo. Naast de *Marche congolaise*, een pianocompositie van Antoine Gilis, bevat de collectie onder andere *De kleuterken van Congoland* op tekst van P. Symphorianus en gecomponeerd door P. Quirinus Jacquens, twee Vlaamse minderbroeders. In sommige religieuze instituten, zoals bij de missionarissen van het Heilig Hart, werd muziek componeren zelfs als een vorm van apostolaat beschouwd, als een manier om de westerse en niet-christelijke culturen dicht bij elkaar te brengen. Zo componeerde Alfons Walschap, broer van Gerard Walschap, in de jaren 1930 een kerstoratorium, vijf Bantoemissen en een bundel Latijnse motetten in het Congolees.

Naast de misliederen, kerst- en Marialiederen en missieliederen zijn er ook themaliederen in de collectie aanwezig. Zo werden er liederen gewijd aan bekende missionarissen, zoals pater Damiaan (*Damiaanlied* van Arthur Meulemans op tekst van J. Simons) of aan indringende gebeurtenissen, zoals de Grote Oorlog (1914. *Naar de Oorlog*, tekst van Carlos Danneels, getoonzet door Gustaaf van Melle).

BEWEGINGSLIEDEREN: “ZINGEN UIT ENGAGEMENT”

Niet alleen in de liturgie, maar ook in het sociale en maatschappelijke leven nam zingen een centrale plaats in. Het werd beschouwd als een levenshouding, als een maatschappelijke opdracht: een manier om de wereld ‘beter’ te maken. Iedere sociale organisatie bouwde een eigen zangtraditie op en gaf haar eigen zangbundels uit.

De oudste ‘bewegingsliederen’ uit de collectie zijn wellicht de zoeavenliederen uit de jaren 1861-1870. Ze werden gezongen door pauselijke soldaten die ten strijde trokken naar Italië ter verdediging van de Pauselijke Staten tegen de liberale troepen van Garibaldi. *De Vlaamsche Zouaaf* op tekst van A. Bausart en gecomponeerd door Th. Kuy werd in 1869 in Mechelen gedrukt en is bovendien bijzonder fraai uitgegeven.

Ook de Eucharistische Kruistocht (EK), in 1920 gesticht door de norbertijnen van Averbode, met de bedoeling de communiedecreten van Pius X (1910) meer ingang te doen vinden, had zijn ‘strijdliederen’. Verschillende jeugdbewegingen (Chiro, VVKSM), jeugdorganisaties van sociale verenigingen (KSA-VKSJ, KAJ-VKAJ) en maatschappelijke organisaties (zoals CM) of zelfs sommige beroepsgroepen (bijvoorbeeld *Lied der Katholieke verpleegsters*) hadden hun eigen zangbundels en/of bewegingslied. Heel wat scholen beschikten over aangepaste zangbundels. De *Liederenkrans* (1945-) van Jozef Ghesquière, uitgegeven door Descleé De Brouwer, werd tot de jaren 1980 in het onderwijs gebruikt. Ook soldaten hadden hun eigen liederenkrans. Studentenverenigingen hadden hun liedbundels met studentenliederen die op de cantussen werden gezongen en waarvan sommige nu nog altijd in gebruik zijn.

VLAAMSE VOLKSMUZIEK

In de collectie Vlaamse liederen vinden we naast anonieme volksliedjes, zoals bijvoorbeeld *Vier weverkens*, vooral liederen van een bekende schrijver en componist. Ze worden weleens cultuurliederen genoemd. De meeste muziek da-

teert uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Opvallend zijn de talrijke verzamelbundels en partituren van Armand Preud’homme en Emiel Hullebroeck. Ook Peter Benoît (bijvoorbeeld *Mijn moederspraak*) en August De Boeck (bijvoorbeeld *Het groetend kindje*) zijn goed vertegenwoordigd. Dat de poëzie van Guido Gezelle als muziek in de oren klinkt, bewijzen de partituren op gedichten van Gezelle, een achttal exemplaren. Een bijzondere uitgave is de verzameling van negentien *Kleengedichtjes* op muziek van Catharina van Rennes, opgedragen aan Hugo Verriest, een leerling van Gezelle.

Kinderliedjes vinden we terug in kleine en grote verzamelbundels. E. Gernaey componeerde er heel wat. In de partituur staan ook aanwijzingen voor de kinderen om de liedjes uit te beelden. Ten slotte bevat de collectie ook muziek bij toneelopvoeringen en zelfs operettes. *Het garnaalmeisje* op muziek van Richard Bogaert, ‘zangspel’ in één bedrijf, is een typerend voorbeeld.

TEN DIENSTE VAN DE GEBRUIKER

Dankzij de inzet van een vrijwilliger kreeg de verwerking van de collectie de voorbije jaren een stevige impuls. Vooral de deelcollectie partituren kon beter worden gepreserveerd en toegankelijk gemaakt. Zo worden alle partituren nu stuksgewijs opgeborgen in zuurvrije, doorzichtige kristalomslagen, die bewaring en toegankelijkheid met elkaar verzoenen.

De collectie is op twee manieren ontsloten. De gepubliceerde zangbundels zijn beschreven in de databank Aleph. Het gros van de collectie is thematisch geordend (per documenttype, per uitgever en op publicatiedatum) en wat de partituren betreft ‘per genre’. Wegens de uniciteit van dat erfgoed worden alle edities bijgehouden. Er wordt ook rekening gehouden met vormelijke aspecten, zoals omslag, boekband of typografie, annotaties, opdrachten en herkomst. Op die manier wil de erfgoedbibliotheek ervoor garant staan dat de relictten van ons muzikale verleden zo maximaal mogelijk worden bewaard.

Om de gebruiker beter wegwijs te maken in die complexe materie, wordt nagedacht over een manier om ‘het muzikale erfgoed’ in de KADOC-collectie op een nog betere en meer geïntegreerde manier ter beschikking te stellen van de gebruiker. Een volgende stap die zal worden gezet, is de ontsluiting van de muziekpartituren en liedbundels op stukniveau. Ook daarvoor zullen we een beroep moeten doen op een vrijwilliger. Dat zal ons echter toelaten de collectie beter te ontsluiten. Op die manier kunnen de partituren op termijn gekoppeld worden aan beeld- en geluidsfragmenten die zich in de audiovisuele collectie bevinden en die momenteel worden gedigitaliseerd. De nieuwste technologische ontwikkelingen laten immers een vlottere integratie van tekst, beeld en geluid toe. Wellicht zal in de toekomst een gebruiker via onze catalogus van een bepaald lied uit de collectie, naast de tekst met de partituur, ook meerdere uitvoeringen met beeld en geluid van thuis uit kunnen bekijken en beluisteren.

[KADOC-Nieuwsbrief 2014/3, 8-17]

GODSVRUCHT OP GROTE SCHAAL BONDEN VAN HET HEILIG HART / KERK EN WERELD

GODFRIED KWANTEN & KAREN VAN DIJCK

Als onderdeel van het archief van de Vlaamse jezuïeten ontving KADOC enkele jaren geleden het bestand van de Bonden van het Heilig Hart, een belangrijk apostolaatswerk van de orde. Daarbij voegde zich recent het archief van hun opvolger, Kerk en Wereld, dat in 2012 de werkzaamheden staakte. Beide gehelen werden intussen samen geordend en beschreven. De beschikbaarheid van dat archief biedt een unieke totaalblik op werking en doeleinden van dat pastorale werk en opent perspectieven voor systematisch en doorgedreven onderzoek.

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwamen kerk en religie in de verdrukking. In het spoor van de verlichting verleidden nieuwe ideologieën, o.a. het liberalisme, niet alleen een maatschappelijke toplaag, maar - in het geval van het socialisme - ook de brede volksmassa's. Met name bij de arbeiders was de geloofsafval groot. Secularisering en ontkerkelijking zetten zich onontkoombaar door. Dat dreigde gepaard te gaan met een aanzienlijk verlies van katholieke invloed en politieke macht.

In haar tegenoffensief hanteerde de kerk een nieuwe strategie: met meer 'moderne' vormen van apostolaat keerde ze zich resoluut naar het volk. Religie en kerk moesten hun stempel drukken op het morele en religieuze leven van een zo groot mogelijk aantal gelovigen. Om de ontkerstening een halt toe te roepen, was een grootscheepse mobilisatie aangewezen en werd een systematische propagandacampagne opgezet. Een aantal oude en nieuwe religieuze orden en congregaties, zoals de jezuïeten, schakelden zich in dat offensief in. Ze organiseerden op grote schaal volksmissies, retraites, broederschappen en vrome congregaties. Specifieke vereringen en individuele devotie werden massaal gestimuleerd. Gelovigen, hun gezinnen en organisaties werden op aangepaste wijze benaderd en ingeschakeld in die dynamiek.

DE OPRICHTING VAN DE BONDEN VAN HET HEILIG HART

In dat kader maakten ook de Heilig-Hartbonden furore op het einde van de negentiende eeuw. Ze moeten worden gesitueerd in een bredere en oudere bedding, die van het Apostolaat van het Gebed, dat door de kerk in alle landen zeer sterk werd ondersteund en gepropageerd. In België nam dat Apostolaat de vorm aan van de Heilig-Hartbonden, die meer concreet in het verlengde lagen van arbeidersretraites. Die hadden vanaf 1894 in het retraitehuis van de Gentse jezuïeten plaats onder leiding van pater Victor Van de Put en met de steun van katholieke patroons. Hun zorg was het zielenheil en een grotere morele disciplineren van het werkvolk. Politieke of sociale aspiraties koesterden zij niet, zij het dat zij wel harmonieuze sociale relaties en een stabiele, van religie doordrongen samenleving voor ogen hadden. Om de arbeiders op een meer permanente wijze te vormen en te binden bleek een 'volhardingswerk' noodzakelijk. Dat werd vanaf 1897 de taak van de Bonden van de Vrienden van het Heilig Hart. De naam verwees naar de aloude, maar in de ne-

Affiche van de vlaggenwijding en optocht van de Bond van het Heilig Hart van Luithagen (Mortsel) in 1929.
[KCC228]

gentiende eeuw opnieuw springlevende en door de jezuïeten gepromote devotie tot het Heilig Hart.

Na Gent volgde Lier en al snel verspreidde het nieuwe initiatief zich over grote delen van het land. Toen in 1909 het retraitehuis in Lier tien jaar bestond, schaarde ook kardinaal Mercier zich achter dat werk en pleitte hij voor een vereniging van mannelijke gelovigen in dergelijke bonden. Die 'ijveraars' moesten hun mannelijke medeparochianen aanzetten tot actief lidmaatschap en tot meer godsvrucht. In de bonden stonden Christus en de liefde tot Hem centraal. Het Heilig Hart was het symbool van die liefde. In veel huisgezinnen werd dan ook een Heilig-Hartbeeld 'geïntoniseerd'. De meeste aandacht bij de bonden ging naar het gezamenlijk bidden in de maandelijkse bondsmis, met communie, op de eerste vrijdag of zondag van de maand. Naast die mis werden er nog allerlei activiteiten georganiseerd, zoals de verspreiding van maandintenties, vlagwijdingen, toewijding van gezinnen, gemeenten en parochies aan het Heilig Hart, een jaarlijkse Heilig-Hartfeest, maar ook bedevaarten, eucharistische en ijveraarscongressen en reizen. Er was niet enkel aandacht voor de mannelijke katholieken, maar ook voor de gezinnen. Zo werden er acties opgezet als 'Terug naar de Zondagsmis' en vonden er festiviteiten plaats waar het hele gezin aan kon deelnemen. Er bestonden ook vrou-

Optocht van de Bonden van het Heilig Hart in Grimde, 1937.

wenbonden, maar die richtten zich meer op een elite, terwijl de mannenbonden een appel deden aan de massa.

OP- EN NEERGANG

Tijdens en kort na de Eerste Wereldoorlog nam het aantal Heilig-Hartbonden sterk toe. Een centraal secretariaat werd noodzakelijk. Dat kwam er in Mechelen onder leiding pater Joseph Hardy, opgevolgd in 1924 door pater Jozef Meeûs, die de grote bezieler was tot 1955. Het secretariaat had geen leidende, maar een coördinerende en stimulerende taak. Daar werden ook de tijdschriften - *Maandelijks mededelingen* voor de bestuurders en ijveraars (1924) en *Het Bondsblad* voor de leden (1930) - opgesteld en verspreid. In 1922 kregen de bonden eigen 'standregelen'. Zo ontstond een massabeweging met verscheidene honderdduizenden leden, gericht op geloofsverdieping, gebed, sacramenteel leven en persoonlijke spiritualiteit. Ze onderscheidde zich van de Katholieke Actie, waarvan ze wel het massale karakter, maar niet de uitgesproken militante, offensieve signatuur had.

Na de Tweede Wereldoorlog hanteerden de bonden nog enkele jaren dezelfde aanpak, maar fundamentele evoluties in de samenleving en in de kerk, zeker na het Tweede Vaticaans Concilie, noopten tot vernieuwing. De klemtoon lag niet langer op een massale mobilisatie, maar op begeleiding van persoonlijke bezinning en gebed, op de bevordering van het christelijk leven door "een persoonlijke kennis en ervaring wie Jezus Christus is". Het devotionele aspect, de Heilig-Hartverering zelf, verloor terrein. De maandelijks bondsmiss met communie bleef belangrijk, maar daarnaast was er ook aandacht voor het dagelijkse persoonlijke gebed, het gezinsgebed en de pauselijke maandintentie.

Vanaf 1967 werd de dubbele naam Bonden van het Heilig Hart – Kerk en Wereld gebruikt, vanaf 1971 enkel nog Kerk en Wereld. De naamsverandering verraadde een grotere betrokkenheid op de kerken in de derde wereld en meer aandacht voor thema's als gerechtigheid en herverdeling. Die koerswijziging kon het ledenverlies evenwel niet stoppen. De op-

richting in 1985 van een afdeling Audiovisuele Informatie, die vooral video's inschakelde in het apostolaat, kon dat evenmin. Het ledenaantal kalfde zodanig af dat einde 2012 de werking noodgedwongen werd stilgezet.

HET ARCHIEF

De ruim 100-jarige geschiedenis van de Bonden van het Heilig Hart/Kerk en Wereld resulteerde in een omvangrijk en waardevol archief, dat recent werd toegankelijk gemaakt. Het bevat de bescheiden van het centraal secretariaat. Dossiers inzake administratief-financieel beheer zijn ruim aanwezig, naast de inkomende en uitgaande briefwisseling. Andere bundels betreffen de creatie en de verspreiding van publicaties en propagandamateriaal. Verslagen van redactievergaderingen en van promotorenoverleg springen daarbij in het oog. Nog andere stukken laten toe de ledenbeweging te reconstrueren, evenals de geografische spreiding van de bonden. De diverse, terugkerende acties (wijdingen, retraites, voordrachten, thema-avonden enz.) en manifestaties worden goed geïllustreerd. Over de werking van nagenoeg alle lokale bonden - met uitzondering van die in het bisdom Luik/Hasselt - zijn documenten aanwezig.

Een belangrijk onderdeel van het archief vormt het propagandamateriaal zelf: (gebed)kaartjes, folders en pamfletten, bladwijzers, kalenders, schildjes en kentekens, liturgische teksten enzovoort. Enkele duizenden (!) affiches (1938-2011), veel video's en foto's van reizen, eucharistische congressen, bedevaarten in binnen- en buitenland, Heilig-Hartfeesten, processies en bondsmissen visualiseren niet alleen de activiteiten, maar ook de geest en het wezen van dat apostolaatswerk.

Onlosmakelijk met het archief verbonden zijn de publicaties die vanuit het secretariaat werden verspreid, zowel de periodieke, als de eenmalige, vooral in brochurevorm. Als geen andere bron maken ze duidelijk welke inhoudelijke boodschappen de bonden ontvingen.

FEESTDAG VAN HET H. HART

VRIJDAG 24 JUNI 1938

ROESELARE

herdenkt zijn plechtige toewijding aan het

H. HART

Na het LOF te 4 u. in St MICHEL

PROCESSIE

ter eer van KONING JEZUS

Vidi Brugis 30 Aprilis 1934
Jer. Mahieu, Vic. Gen.

Druk. A. GOSAERT.
Roeselare.

Affiche van de Feestdag van het Heilig Hart in Roeselare in 1938.
[KCC2031]

ONDERZOEK

Het archief Bonden van het Heilig Hart/Kerk en Wereld biedt rijke mogelijkheden op een nog vrij maagdelijk onderzoeks-domein. Het laat ten eerste doorgedreven onderzoek toe naar institutioneel-organisatorische aspecten van de beweging. Hoe en door wie werd dat apostolaatswerk aangestuurd en gecoördineerd? Wat waren zijn streefdoelen en hoe evolueerden die doorheen de jaren? Welke methoden werden aangewend op het vlak van ledenwerving, communicatie en propaganda en welke rol speelde daarbij het iconografische? Welke mechanismen van een massabeweging speelden in dat initiatief? Op welke leden mikte men? Wat was hun sociaal profiel en hoe zag de geografische spreiding van de bonden eruit? Wat was de inbreng van de parochieclerus? Ook een inhoudelijke analyse van de pers en periodieke zendingen hoort hier thuis.

Ten tweede is een beter begrip van dat apostolaatswerk slechts mogelijk binnen het ruimere kader van de geschiedenis van kerk en geloof in Vlaanderen. In welke mate waren de bonden een origineel initiatief of borduurden ze voort op oudere devotiepraktijken? Tot op welke hoogte evolueerden inhoud en aanpak van de bonden mee met die van vergelijkbare religieus-devotionele werken, georganiseerd vanuit seculiere zowel als reguliere hoek. Bestond er een interactie

tussen dergelijke werken? Was er sprake van complementariteit of van concurrentie? Waren de bonden exemplarisch voor een bepaald, tijdgebonden kerk- en geloofstype, een exponent ook van kerkelijke strategie? En welk ideaal, welk 'model' van gelovige hadden de verantwoordelijken van de bonden dan voor ogen? Zie hiervoor bijvoorbeeld de KADOC-publicatie van Tine Van Osselaer *The Pious Sex*.

Ten derde moeten de bonden in hun historisch-maatschappelijke context worden geduid. Hoe verklaart het tijds kader enerzijds de opgang en de populariteit van de bonden, maar anderzijds ook het ledenverlies en de teloorgang vanaf 1960?

Ten slotte komt ook de lokale onderzoeker aan zijn trekken in het archief. Microstudies van lokale bonden, evenals van de werking op regionaal of diocesaan niveau, zijn perfect haalbaar.

Het archief Bonden van het Heilig Hart/Kerk en Wereld werd beschreven binnen de globale inventaris van het archief van de Vlaamse jezuïeten. Die inventaris is online raadpleegbaar (<http://abs.lias.be/Query/suchinfo.aspx>). Raadpleging van het archief is mogelijk mits toestemming van de bewaargever.

[KADOC-Nieuwsbrief 2014/2, 14-19]

DE ODIS-DATABANK EEN VERTROUWD INSTRUMENT IN EEN NIEUW EN RUIMER JASJE

JORIS COLLA & PETER HEYRMAN

De voorbije jaren werd de contextuele webdatabank ODIS grondig vernieuwd. ODIS biedt een duurzame kennisverzameling en ondersteunt zo het onderzoek naar de geschiedenis van het middenveld. Het apparaat wordt ingezet door tal van Vlaamse archief-, erfgoed- en onderzoeksinstellingen. Het ondersteunt de ontsluiting van het bewaarde materiaal en de dienstverlening in en buiten de leeszaal. Erfgoedconsulenten gebruiken de databank om in situ bewaard erfgoed te registreren en de context ervan te documenteren. ODIS-gegevensreeksen en -analyses ondersteunen diverse onderzoeksprojecten. Dankzij de vernieuwing van het apparaat worden die vele functies nog beter ondersteund. Maar de meertaligheid van de nieuwe interface en de bredere (West-Europese) reikwijdte van de thesauri en keuzelijsten openen voor de databank ook een internationale toekomst.

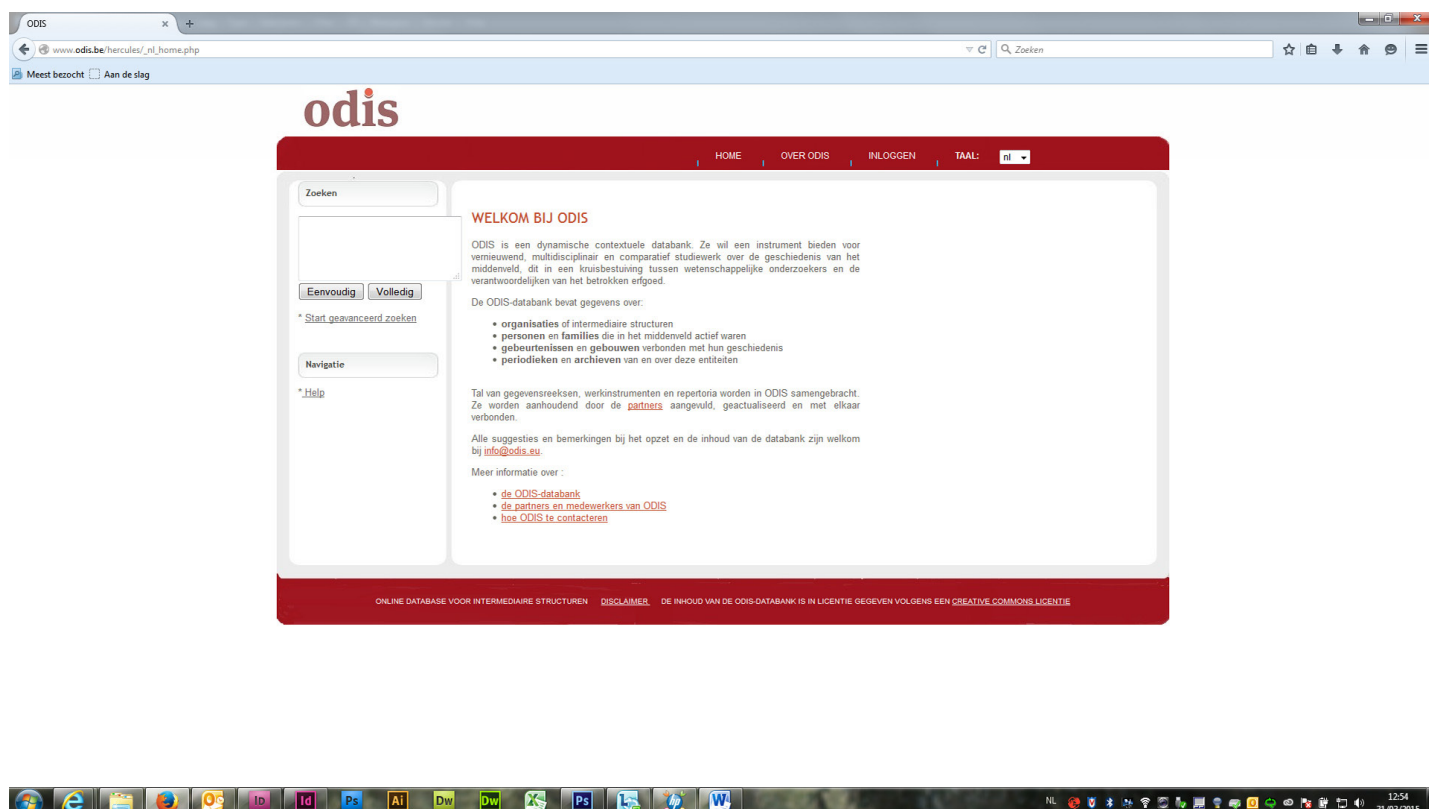
Heel verschillende (oude en nieuwe) dataseries worden in ODIS samengebracht, met elkaar verbonden en online ter beschikking gesteld. Het apparaat kon in 2000-2003 worden gebouwd dankzij de steun van het Vlaams Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO-Max Wildiers). Vier belangrijke Vlaamse private archief- en onderzoeksinstellingen sloegen de handen in elkaar: ADVN, Amsab-ISG, KADOC-KU Leuven en Liberaal Archief. Hun project kreeg de steun van wetenschappelijke promotoren uit de belangrijkste Vlaamse universiteiten.

Deze samenwerking werd in 2006 verankerd door de oprichting van de vzw ODIS. De volgende jaren sloten tal van nieuwe partners aan, bv. het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa), het Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel (AMVB), het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC), het Protestants-Evangelisch Archief- en Documentatiecentrum (Evadoc) en het Universiteitsarchief KU Leuven. Al die organisaties werken samen in één technische omgeving, maar kiezen hun eigen invalshoek en werken er aan specifieke datapakketten.

ODIS faciliteert de kruisbestuiving tussen erfgoedzorg en wetenschappelijk onderzoek. Dat leidt tot interessante resultaten. De kwaliteit van het historisch onderzoek over de intermediaire structuren wordt versterkt, net als de bekendheid van hun documentair erfgoed. Vaak gebruiken studenten en vorsers ODIS als een encyclopedie. Ze vinden er duidelijke en betrouwbare organisatorische en biografische gegevens. Maar ze stellen ook de exhaustieve referenties naar archieven, periodieke publicaties en andere (online) bronnen op prijs. Sinds de officiële start in november 2003 is de bekendheid van het apparaat snel toegenomen. In 2012 werd ODIS geraadpleegd door meer dan 106.000 lezers, die samen nagenoeg 620.000 steekkaarten consulteerden.

VERNIEUWING VAN ODIS DANKZIJ DE VLAAMSE HERCULESSTICHTING

Na tien jaar intensief gebruik was ODIS vanzelfsprekend toe aan een grondige renovatie. Wilde de databank aansluiten bij de moderne webtechnologie, dan moesten niet alleen de hard- en software worden vernieuwd, maar dienden ook de interfaces te worden aangepakt. Ondertussen werd het ODIS-consortium ook aangespoord om de reikwijdte van het apparaat te verbreden, zowel thematisch als geografisch.

Homepage van ODIS 2.

Gezicht op de aanwezigen bij de lancering van ODIS 2 in het Vlaams Parlement op 29 november 2013.

Verschillende onderzoeksgroepen wilden ODIS immers inzetten om specifieke internationale netwerken en fenomenen in kaart te brengen en te bestuderen. In 2009 ging daarom een grondig vernieuwingsproject van start. Die investering was enkel mogelijk dankzij de steun van de Herculesstichting, het Vlaams agentschap voor de financiering van onderzoeksinfrastructuur.

De nieuwe ODIS-databank, in de wandelgangen veelal betiteld als ODIS-2 of ODIS-Hercules, overtreft immers haar voorganger door een breed aanbod van nieuwe componenten en functionaliteiten. Ze laat toe om gegevens samen te brengen over organisaties, personen en families die in het middenveld actief waren, gebeurtenissen en gebouwen uit hun geschiedenis en periodieken en archieven die cruciaal zijn om dat alles te onderzoeken. Al die entiteiten kunnen met elkaar worden verbonden, wat gedetailleerde verwijzingen en analyses mogelijk maakt.

Het apparaat werd ook door en door internationaal. Naast de Nederlandstalige interface van ODIS, kunnen er nu ook steekkaarten worden aangemaakt in het Engels. In de toekomst kunnen op een eenvoudige manier ook anderstalige interfaces worden gecreëerd. ODIS-2 biedt uiteenlopende keuzelijsten en thesauri, gebaseerd op internationale normen en toegespitst op de historische context van de belangrijkste West-Europese landen. De nieuwe databank laat toe om de datareeksen diepgaander te analyseren en ze ook ruimtelijk weer te geven. Bovendien beschikt ODIS nu over de noodzakelijke instrumenten om meer en duurzame verbindingen te leggen naar andere online-instrumenten. Zo wordt de databank ook meer en meer een informatieknooppunt over de geschiedenis van het middenveld.

PARTNERS AAN HET WOORD

Op 29 november 2013 werd in het Vlaams Parlement in Brussel het vernieuwde apparaat voor het eerst aan een breed publiek voorgesteld. Na de voorstelling en demonstratie van de nieuwe ODIS schoven een aantal instellingen aan tafel die deel uitmaken van de ODIS-gebruikersgroep. Sofie De Caigny (CVAa), Koen De Scheemaeker (ADV), Gerrit Vanden Bosch (Archief Aartsbisdom Mechelen-Brussel), Donald Weber (Amsab-ISG) en Walter Ysebaert (VUB en Liberaal Archief) vertelden over hun ervaringen met ODIS, over de dataseries die ze beheren en de projecten die op stapel staan. Ondanks de uiteenlopende trajecten die ze in samenwerking met ODIS bewandelen en de eigen accenten die ze leggen bij de gegevensinvoer, konden toch ook heel wat punten van overeenstemming worden gevonden.

Zo wezen alle panelleden op de cruciale rol die ODIS speelt bij de ontsluiting van hun erfgoed en bij het snel en adequaat verstrekken van contextuele informatie. De samenwerking van heel diverse gemeenschappen in het apparaat is beslist vruchtbaar. Ook het feit dat het toelaat om gegevens in een breder verband te plaatsen en de versnippering van informatie tegengaat, wordt als een belangrijke meerwaarde ervaren. De deelnemers toonden zich ten slotte enthousiast over de vele extra mogelijkheden die de nieuwe databank biedt voor hun uiteenlopende erfgoed- en onderzoeksprojecten.

INTERNATIONALE NETWERKANALYSES

In de namiddag kwamen enkele internationale projecten aan bod die ODIS zullen inschakelen als dataplatform en werkinstrument. Xosé Manoel Núñez Seixas, hoogleraar aan de Ludwig-Maximilians-Universität in München, stelde het netwerk 'National Movements & Intermediary Structures in Europe' voor. NISE wil vergelijkend onderzoek stimuleren naar de vele nationalistische bewegingen in Europa. Een in-

ternationaal-comparatieve studie van dergelijke bij uitstek regionaal verankerde bewegingen is niet vanzelfsprekend. NISE organiseert onderzoeksbijeenkomsten en realiseert publicaties. Om het studiewerk over het 'transnationalisme van het nationalisme' te ondersteunen worden in ODIS o.m. een bronnenoverzicht en een periodiekenrepertorium opgebouwd. Biografische en organisatorische dataseries worden er samengebracht.

Thomas Kroll van het Historisches Institut aan de Friedrich-Schiller-Universität in Jena ging in op de activiteiten van het onderzoeksnetwerk 'Encounters of European Elites in the 19th Century', onder leiding van Andrea Ciampani (Lumsa). Dat samenwerkingsverband wil de transnationale netwerking onder (sociale, politieke, economische, wetenschappelijke ...) elites in Europa onder de loep nemen. Daarbij gaat de aandacht o.m. uit naar formele structuren waar leidende figuren uit diverse maatschappelijke segmenten elkaar konden ontmoeten, bijvoorbeeld congressen of meetings van internationale organisaties. Maar Kroll formuleerde ook de ambitie om de meer informele ontmoetingsplaatsen van die elite kringen in kaart te brengen, zoals kuuroorden, internationale culturele festivals en sportevenementen. Het samenbrengen en verbinden van bestaande dataseries over nationale en regionale elites in ODIS kan het onderzoek op dat terrein beslist vernieuwende wegen opsturen.

Historicus Christophe Verbruggen, verbonden aan de Onderzoeksgroep 'Sociale Geschiedenis na 1750' van de Universiteit Gent, stond stil bij de plannen van het netwerk 'TIC-Collaborative. A Virtual Research Environment for the Study of 19th- and early 20th-century International Organisations and Congresses'. De in het kader van dat internationale project opgebouwde gegevensreeksen (bijvoorbeeld over internationale organisaties, congressen ...) zullen vanuit een eigen apparaat in de vernieuwde ODIS worden ingeladen.

Het netwerk 'Civitas: Forum of Archives and Research on Christian Democracy' ten slotte, werd in Brussel voorgesteld door hoogleraar Hanns Jürgen Küsters van de Konrad-Adenauer-Stiftung in Sankt Augustin (Bonn). Ook bij dat in 2012 opgerichte open samenwerkingsverband is KADOC als partner betrokken. Het wil erfgoed- en onderzoeksinstellingen samenbrengen die collecties ontsluiten met betrekking tot de geschiedenis van de christendemocratie in Europa. Via haar webplatform zal Civitas toegang bieden tot de gegevensreeksen in ODIS over dat onderwerp. Opnieuw behelzen die zowel biografische als organisatorische informatie, gegevens over (internationale) evenementen, zoals congressen, en ten slotte en vanzelfsprekend ook veel heuristische referenties, bijvoorbeeld over archieven en periodieken.

AANDACHTSPUNTEN VOOR DE TOEKOMST

De vier sprekers gingen daarna in gesprek over de internationale 'roeping' van ODIS en de wijze waarop de databank een plaats kan veroveren in de snel groeiende Europese onderzoeksinfrastructuur voor *digital humanities*. Het potentieel van het apparaat werd uitdrukkelijk erkend. Zo is ODIS bij uitstek geschikt om transnationale relaties en interacties te documenteren en internationale netwerken in kaart te brengen. De databank kan dan ook een belangrijke rol spelen bij

het definiëren en beantwoorden van nieuwe onderzoeksvragen.

Maar de valorisatie van dat internationale potentieel vergt natuurlijk de nodige inspanningen van de diverse internationale partners en projecten. Hun gegevensreeksen moeten stap voor stap uitgebouwd worden. Zo moeten repertoria, catalogen en andere werkinstrumenten in ODIS worden ingebracht of met de databank worden verbonden. Prospectie naar gegevensbestanden die werden gerealiseerd in oudere onderzoeksprojecten, maar daarna werden vergeten, vormt een ander aandachtspunt. De bekendheid van ODIS in het buitenland kan zeker worden versterkt. Er zal dus moeten worden geïnvesteerd in communicatie en in de opleiding van nieuwe invoerdersgroepen. Ondertussen doen de huidige mogelijkheden van het apparaat al dromen van nog meer analytische functies en connecties, van automatische vertalingen en van allerlei tools die het onderzoek kunnen ondersteunen.

Jan De Maeyer (KADOC-KU Leuven), voorzitter en afgevaardigd bestuurder van ODIS, had het al aangegeven in zijn inleiding: ODIS blijft een *work in progress*. Een doordacht en toekomstgericht investeringsbeleid is noodzakelijk. De Leuvense hoogleraar en ingenieur Bart De Moor, voorzitter van de Herculesstichting, sloot de studiedag af. De Herculesstichting juicht de grote inspanningen van de menswetenschappen toe om een eigen onderzoeksinfrastructuur te creëren en die in internationale netwerken in te zetten. Interuniversitaire samenwerking, de bouw van duurzame instrumenten en hun multifunctioneel gebruik worden aangemoedigd. De Moor prees de intersectorale aanpak van ODIS en gaf ook aan dat het apparaat zeker de kinderschoenen is ontgroeid.

Voor de beheerders van ODIS was de lancering van het nieuwe apparaat beslist een mijlpaal. De lof voor het geleverde werk en de hoopvolle perspectieven die de partners aanreikten, sterken hen in de overtuiging dat de databank verder moet worden ontwikkeld en kan groeien. Kortom, de teken tafel voor een ODIS-3 wenkt.

[KADOC-Nieuwsbrief 2014/1, 16-21]

CHRISTIAN HOMES

NIEUWE KADOC-PUBLICATIE

TINE VAN OSSELAER

In het midden van de negentiende eeuw ontwikkelde zich de zogenaamde ‘cult of domesticity’, de verheerlijking van de huiselijke sfeer. ‘Home’ werd zowel een materiële setting als een ideaalbeeld en ‘familie’ was niet louter een door bloedbanden verbonden kerngezin, maar ook een geromantiseerd ideaal dat via praktijken (‘family dinner’, ‘family time’) werd beleefd en bevestigd. In het onderzoek naar de religieuze geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw wordt de ontwikkeling van die beelden veelal gekoppeld aan de privatisering van religie en het moederlijke ideaalbeeld van de ‘engel van het huisgezin’. Het huisgezin was een christelijk huisgezin, of eerder nog een christelijke, veilige haven ver weg van de seculiere, publieke wereld. Het was een engelachtige moederfiguur die van die huiselijke omgeving een aantrekkelijk oord maakte voor haar kinderen en uithuizige broodwinner.

Maar werd die verdeling wel zo strikt gepropageerd in christelijke middens? Deze bundel bestudeert de christelijke ‘homes’ van de negentiende en twintigste eeuw en werpt een nieuw licht op het stereotiepe onderscheid dat wordt gemaakt tussen de publieke en private sferen en hun bewoners. De bijdragen maken duidelijk dat ook het ideaalbeeld van de christelijke *pater familias* prominent aanwezig bleef. Bovendien stonden de christelijke huisgezinnen niet los van de samenleving, maar vormden ze - idealiter - net het stevige fundament van een door en door christelijke maatschappij. Dergelijke christelijke en familiale idealen werden ook tot

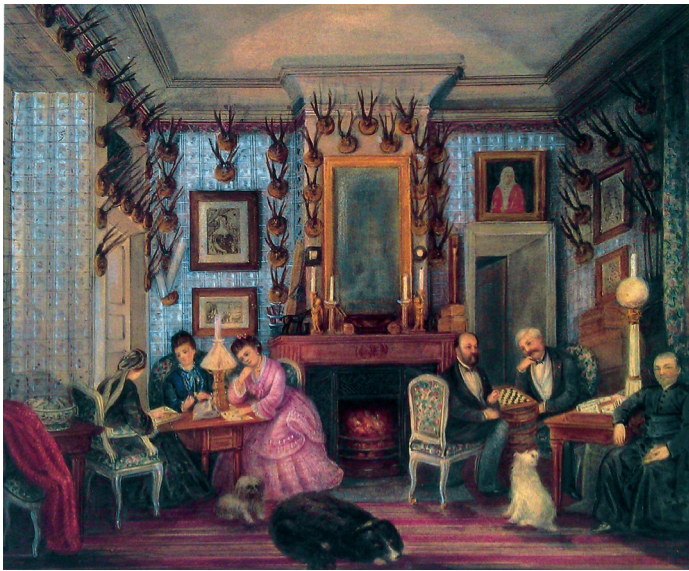
uitdrukking gebracht in de religieuze praktijken in familiale setting. Dat waren tevens momenten waarop genderdifferentiatie en -hiërarchie werden bevestigd en geëxpliciteerd (zo kon bijvoorbeeld de vader van een huisgezin zijn kinderen zegenen of vervloeken en was hij het die zijn familie vertegenwoordigde in gebed). Religieuze praktijken gaven ook structuur aan het familiale leven. Kleine religieuze gebruiken als een avondgebed konden worden ingebouwd in de dagelijkse routine.

De negen cases die in deze bundel werden opgenomen, bieden een genuanceerde benadering van de negentiende- en twintigste-eeuwse christelijke ideeën over familie, religie en ‘home’. Het christelijke huisgezin en de christelijke ‘thuis’ werden sterk gepromoot in verschillende denominaties en landen. Maar kregen die termen wel dezelfde invulling en werden dezelfde klemtonen gelegd? De verschillende hoofdstukken gaan nader in op de conceptualisering van ‘home’ en familie, hun samenhang met andere (gender-, familie- en huiselijke) idealen en bredere sociale veranderingen die ze mogelijks beïnvloedden. De geleefde huiselijke ruimte komt aan bod (bijvoorbeeld als locus van de christelijke opvoeding), maar ook de materiële uitdrukking van religieuze idealen en de interactie van die christelijke ‘homes’ met de ‘wijdere wereld’.

De meeste bijdragen in de bundel behandelen een katholieke casus. Ze brengen dus wat balans in het onderzoek naar de idealisering van familie en ‘thuis’, waar de klemtoon tot nu toe voornamelijk op protestante denominaties lag. De eerste twee bijdragen gaan nader in op negentiende-eeuwse percepties van het christelijke vaderschap. Bernhard Schneider bestudeert het ideaal van de *pater familias* in het Duitse katholicisme van het begin van de twintigste eeuw en geeft aan hoe het ideaal werd ingezet om mannen voor de kerk te

Arbeidersretraite in Gent in 1910. Die retraites hadden onder meer tot doel de katholieke identiteit van de volksklasse te versterken. [KFA6339]

Huiselijke scène in het *cabinet à écrire* van Engelbert-August, graaf van Arenberg, in het kasteel in Heverlee, 1873. [Edingen, Arenbergarchief, © Arenberg Foundation]

winnen. Alexander Maurits gaat nader in op de betekenis ervan in het discours van de Zweedse High Church Movement (Lund) in het midden van de negentiende eeuw en wijst erop dat de klemtoon op dat patriarchale ideaal een eerder conservatieve reactie was op de liberale hervormingen en de modernisering van de samenleving. De twee volgende bijdragen concentreren zich niet zozeer op de promotie van idealen, maar wel op de manier waarop die idealen vorm konden krijgen in dagelijkse, familiale en huiselijke praktijken. Bertrand Goujon schetst een portret van de Arenberg familie en de formele, ruimtelijke en sociale aspecten van hun religieuze leven en Matthieu Brejon de Lavergnée heeft het over de caritatieve activiteiten van de mannelijke leden van de Franse bourgeoisie. In de volgende twee hoofdstukken wordt nader ingegaan op casussen waarbij de stereotiepe tweedeling tussen privé en publiek werd verstoord. Paula Kane bestudeert de publieke ‘homes’ van gestigmatiseerde vrouwen (druk bezocht door onder anderen nieuwsgierige gelovigen) en de daaraan gekoppelde genderidealen (het ideaal van de teruggetrokken huiselijke vrouw werd bij hen immers net in naam van de religie doorbroken). Jonathan Ebel legt zijn klemtoon op de Amerikaanse betrokkenheid bij de Eerste Wereldoorlog en beschrijft hoe ook in die onwaarschijnlijke setting een protestante huiselijke ideologie werd gepromoot (‘huiselijke’ kantines voor de soldaten, het verdedigen van de christelijke ‘homes’). Een vierde duo artikels concentreert zich op het gebruik van domestieke ideologie en familiale metaforen in het promoten van (religieus geïnspireerde) maatschappelijke veranderingen. Magali della Sudda focust zich op de conservatieve dames van de Ligue Patriotique des Françaises en wijst erop dat zij hun politieke engagement als een verlenging van hun huiselijke rollen zagen (‘opruimen’ van de puinhoop) en hun huisgezinnen als een klein ‘vaderland’ omschreven. In een bijdrage over de ‘intronisatie’ van het Heilig Hart in Belgische huisgezinnen maakt Tine Van Osselaer duidelijk hoe zo’n huiselijke ceremonie deel uitmaakte van een gepolitiseerde religie. Alana Harris ten slotte bestudeert katholieke christologie en volksvroomheid in Groot-Brittannië na de Tweede Wereldoorlog. Ze toont aan hoe de Engelse gelovigen gebruik maakten van familiale retoriek om hun relatie met God en Christus tot uit-

drukking te brengen. De inhoud van die beelden verschildte grondig van hun negentiende-eeuwse gebruik en reflecteerde de culturele preoccupaties van de post-1960 generaties, waarbij ‘broeder’ Jezus meeleefde met een wereld die te lijden had van oorlog, honger en de vijandigheid van de Koude Oorlog.

Zoals dit korte overzicht al aangeeft, behandelen de hoofdstukken sterk uiteenlopende historische en geografische contexten. In die diversiteit worden gelijkenissen, continuïteiten en nieuwe definities duidelijk. Door de bijzondere aandacht voor de christelijke *pater familias* levert de bundel ook een bijdrage aan een meer uitgebalanceerde gegenderde religieuze geschiedenis (niet louter de moeder-engel) en krijgen we met de studie van de huiselijke rituelen en setting ook een duidelijker beeld van de ‘geleefde’ religieuze praktijk. Die tocht langs de christelijke huizen en huisgezinnen nodigt de lezer dan ook uit om te reflecteren over de complexe relatie tussen familiaal leven, genderrollen, opvattingen over huiselijkheid en spirituele en materiële vroomheid.

De inhoudstafel van het boek en de bestelmogelijkheden vindt u via deze link: <http://kadoc.kuleuven.be/nl/publ/istud/i14.php>

[KADOC-Nieuwsbrief 2014/5, 20-23]

NIEUWE PUBLICATIES

In de reeks KADOC-Studies on Religion, Culture & Society verscheen *Religious Institutes and Catholic Culture in 19th- and 20th-Century Europe*, onder de redactie van Urs Altermatt (Université de Fribourg), Franziska Metzger (Université de Fribourg & Pädagogische Hochschule Luzern) en Jan De Maeyer (KADOC-KU Leuven). De publicatie focust op de rol van religieuze instituten als mediators in de uitbouw en verspreiding van een *Catholic Culture* (katholieke identiteit) in West-Europa tijdens de negentiende en twintigste eeuw. In een aantal theoretische bijdragen worden de religieuze instituten geanalyseerd als spelers die via hun ideologisch discours, hun levenswijze en hun apostolaatswerken een belangrijke impact hadden op het socialiseren van zowel de brede bevolking als heel gerichte groepen, zoals de jeugd, in de 'katholieke cultuur'. Welke strategieën hanteerden ze en welke internationale netwerken schakelden ze in om bijvoorbeeld het ideeëngoed van het ultramontanisme en het sociaal-katholicisme te verspreiden en te institutionaliseren? Een aantal artikels belichten de rol van eigen persorganen en de verspreiding van katholieke volksliteratuur door religieuze uitgeverijen. Andere auteurs tonen aan hoe via hun onderwijs- en verzorgingsinstellingen katholieken werden gesocialiseerd, niet alleen door het discours dat er werd gevoerd, zoals de visie op de maatschappelijke rol van de vrouw, maar ook via dagelijkse rituelen en geloofspraktijk. In deze bundel worden de religieuze instituten minder vanuit hun klassieke spirituele en pastorale rol benaderd, maar veeleer vanuit een theoretisch concept van mediator van culturele transitie en identiteitsvorming. Meer informatie en bestelmogelijkheid vindt u op deze webpagina: <http://kadoc.kuleuven.be/publicaties/i-studies/istudies13>.

Religious Institutes and Catholic Culture in 19th- and 20th-Century Europe

Urs Altermatt
Jan De Maeyer
Franziska Metzger eds

Leuven University Press

In reeks KADOC-Artes verscheen de bundel *Mass Theatre in Interwar Europe. Flanders and the Netherlands in an International Perspective*. Onder de redactie van Thomas Crombez (Universiteit Antwerpen/Sint-Lucas Antwerpen) en Luc Van den Dries (Universiteit Antwerpen) bespreekt een interuniversitair team van germanisten, historici en kunsthistorici, allen gespecialiseerd in theater- en dansgeschiedenis, diverse facetten van het massaspel in Vlaanderen en Nederland tijdens het interbellum. De basis van die 'community art' werd al voor de Eerste Wereldoorlog gelegd, maar het massatheater kende vooral na die oorlog een intense ontwikkeling. Dat was onder meer het geval in de Sovjet-Unie en Duitsland, waarover al veel onderzoek is verricht. Dat ook in Vlaanderen en Nederland het massatheater ruim verspreid was en vooral ook ideologisch zeer verscheiden was, is minder geweten. Vanuit een ruim internationaal perspectief werpt dit boek een nieuw licht op het fenomeen. Meer informatie en bestelmogelijkheid vindt u op deze webpagina: <http://kadoc.kuleuven.be/publicaties/artes/artes15>.

Mass Theatre in Interwar Europe

Flanders and the Netherlands
in an International Perspective

Thomas Crombez & Luk Van den Dries, eds

Leuven University Press